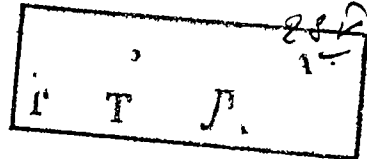

Прот. Норд. Поповъ.

на прѣписъ

Манастир

Р. Димитровъ

МОИТЪ СПОМЕНИ

отъ септемврийскитѣ събития

23 IX - 28 IX 1923 год.,

станали въ гр. Фердинандъ и околията.

ФЕРДИНАНДЪ

Печатница „НАУКА“ - К. Иванчевъ

1931 год.

Предговоръ.

Мнозина, на които съмъ разправялъ, що преживѣхме 1923 год., презъ време на комунистическата революция въ гр. Фердинандъ, ме подканяха да напечатамъ споменитѣ си отъ тия събития. Отлагахъ за по късно, за да не разочплювамъ стари рани, обаче, младежъта, която не е била съвременна на тѣхъ, както и мнозина, които не сж били непосредствени свидетели на тия събития, приказватъ за тѣхъ лекомислено, несериозно, считатъ всичко това като игра на футболъ.

Всичко това ме накара да прибързамъ съ издаването на споменитѣ си. Тѣ сж преработени отъ докладитѣ, които съмъ правилъ своевременно до прямото ми духовно началство, отъ запискитѣ, които съмъ държалъ онова врѣме, отъ непосредственитѣ разкази на лицата, които сж вършили тия събития. Има нѣща, които тепърва ще се печататъ. Не ше съмнение, че всѣки гледа, описва така, както очитѣ му гледатъ, т. е. презъ мирогледа си. Други — заинтересовани — ще погледнатъ на тия събития отъ друга страна, — това е тѣхно право, но фактитѣ сж си факти — тѣ немогатъ да се отричатъ и отъ еднитѣ и отъ другитѣ.

Знамъ още, че мнозина, преживели тия събития, ще ме отрупятъ съ нови и нови факти съ молба да бждатъ и тѣ отпечатани. Това ще стане при едно второ издание на тия спомени.

Сега за сега моята цел е да обърна вниманието да не си играемъ съ огъня за напредъ.

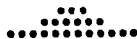
Моитѣ спомени нека послужатъ на по видни учени, политици, економисти, духовници, държавници като потикъ за разрешаване редъ стопански, просвѣтни, економически, религиозни и др. въпроси.

Нека съ общи усилия работимъ, да не се повтарятъ такива спомени за въ бждаще въ България.

Септемврий 1931 год.

гр. Фердинандъ.

Прот. Цорд. Поповъ.

Разпространение на социализма. По нашия край — Северозападна България — социализмътъ датира повече отъ 35 години. Първи негови разпространители бѣха основни учители. Селското и градско население отначало бѣ чуждо на това учение. То мразеше учителя — социалистъ, който му проповѣдваше покрай политическо учение и безбожие. Учителството не обръщаше внимание на това. Въ своитѣ дружествени събрания, въ своитѣ задължителни конференции виждайки, че само свещеника и нѣкои набожни стари хора му упорствуваха въ своята пропаганда, обяви ги за носители на тъмнината, причисли ги къмъ селския чорбаджия; почна да ги нарича мракобѣсници. Въ тия конференции основното учителство нескрито поиска изхвърлянето на Законъ Божи отъ основнитѣ и др. училища. Паметни сж учителскитѣ конференции преди години, станали изъ Фердинандско и Берковско.

Не стоеше мирно и населението. То се събираше на митинги и протестираше противъ това искане на своитѣ основни учители. Такъвъ митингъ е билъ свиканъ въ гр. Фердинандъ и другаде. Неговитѣ искания сж хроникирани навремето отъ ежедневната преса. За забелъзване е, че официалната власт не взимаше никакви мѣрки за ограничение на това зло, а търпѣше всичко да се развива по реда си. Нѣщо повече, когато Министерството на Народното Просвѣщение се зае отъ покойния Шишмановъ, учителитѣ се почувствуваха по свободни и почнаха явно да проповѣдватъ своитѣ противорелигиозни идеи и политически социални убеждения.

Мжно се подаваха селянитѣ на новото проповѣдано отъ учителитѣ социално учение, ала упорито работѣха и учителитѣ.

Въ вечернитѣ и недѣлнитѣ училища, учителитѣ имаха за задача покрай добиване грамотность, запознаване и съ новото учение за преустройството на свѣта. Тамъ, кждето се настаише за учителъ отявленъ социалистъ, първата му грижа бѣ да се обкржи съ младежи, на които бързо предава принципитѣ на новото учение.

И виждаме изначало социалистически кръжоци въ селата Лопошина, Соточино, Крапчене, Припѣлжене, Бѣли-Мелъ, Челюстница, въобщо тамъ, кждето учителитѣ сж били отявлени социалисти. За забелязване, че преди 20—30 години за учители по нашия край — по липса на мѣстни учители — идѣха отъ другитѣ крайща на България. И кои идѣха? Идѣха тия, които бѣха изпждени поради своитѣ убеждения, или пъкъ за сящото не бѣха приети по роденъ край. Врачанскитѣ окржгъ, предимно, Берковска и Фединандска околии бѣха обѣтованата земя за тѣхъ.

Тактиката на учителитѣ—социалисти.

Назначаваха ли младѣ новоназначенъ учителъ, първата работа на старитѣ изпитани другари учители е да го забиколятъ. Въ срѣщи съ увещания, съ убѣждавания, съ похвали, всячески гледатъ да го окжпятъ въ своето социалистическо учение. Придобиятъ ли го веднажъ, ще не ще, той ши имъ е последователъ — другаръ. Мнозина млади учители бѣха омотани, благодарение на тактиката на

по-старитѣ во главѣ извѣстния Генко Кръстевъ, отъ гр. Фердинандъ.

Открие ли се вакантно мѣсто въ нѣкое село, всички стари учители сж на кракъ, до кждето назначатъ човѣкъ отъ тѣхна срѣда, съ тѣхнитѣ политически убѣждения.

Попадне ли учителъ съ други убеждения, веднага се взематъ мѣрки да се парализира неговата дейность. Малцина бѣха учителитѣ, които не сподѣляха убежденията на болшенството. И колкото ги имаше, тѣ не смѣяха и не имъ даваха да се изказватъ, особено въ околийскитѣ учителски събрания. Намираха лесно поводи за изключванието имъ Оставаха само учителскитѣ конференции, кждѣто по свободно можаха учителитѣ да изкажатъ своитѣ гледища. При все това държеше се смѣтка на дружественитѣ членове отъ Б. Уч. Съюзъ какво ще говорятъ. Бурни бѣха тия конференции. Паметна ще остане една, станала въ гр. Берковица — подъ председателството на инспектора Ханджиевъ. На нея за първъ пътъ учителството се раздѣли на два лагера: еднитѣ подържащи днешния строй съ еволюционо развитие, други отричайки го, искаха съ революция да го преобразятъ. Тая конференция — ако се не лъжа, стана презъ 1904 или 1905 год. Отъ тая година основното учителство явно почна да манифестира своитѣ разбирания и желание да преобразятъ днешния строй.

Споръ между самитѣ социалисти учители. Това тѣхно желание се позабави. Възникна помежду самитѣ тѣхъ споръ, които имъ отне доста

време и сили. Отъ какъ Германския ученъ Едуардъ Берщайнъ, другаръ на Бебелъ, подложи на критика матерлистическия възгледъ за обяснение историческитѣ събития и въобще живота, спороветѣ се пренесоха въ всички социалистически партии по свѣта.

Послѣдици отъ тия спорове е раздѣлянето на Социалистическата партия на две: правовѣрни марксиста и опортюниста. На еднитѣ въ Германия застана Бебелъ, на другитѣ Едуардъ Берщайнъ. Това разделение последва по цѣль свѣтъ и почнаха да се назоваватъ съ различни имена: болшевики и меншевики въ Русия; тѣсни и широки въ България и другаде съ различни имена.

Тия спорове не закжснѣха да се пренесатъ и въ учителскитѣ дружества. Камъкъ за спъване бѣ въпроса: учителътъ пролетарий ли е, или бюрократъ?

Много речи се казаха, много мастило се изписа. Всѣки си стремеше да убеди противната страна. На край на крайщата всѣки си остана съ своя възгледъ и учителскиятъ съюзъ се разцѣпи, или, по право, учителитѣ съ „тѣсния“ възгледъ напуснаха учителския съюзъ и си образуваха свой. Болшинството остана при учит. съюзъ, който, макаръ партиенъ, се обяви надпартиенъ.

Учителското дружество въ Фердинандъ, ржководено отъ Генко Кръстевъ тогава тѣсенъ социалистъ изцѣло прѣмина къмъ онова течение, което не одобряваше тактиката и разбиранята на учителския съюзъ. Малцина тукъ останаха привър-

женици на съюза. Нашиятъ Генко Кръстевъ стана идеалога на тѣснитѣ учители и отиде въ София да ржководи вѣстникъ и списание.

До като въобще „широкитѣ“ социалисти имаха за обектъ не само работницитѣ, а и малоимотнитѣ, трудящитѣ се, тѣстнитѣ ги осжждаха и имаха за обектъ само пролетаризиранитѣ работници. Последнитѣ отричаха кооперативното дѣло, другитѣ го възприемаха. Възгледа на широкитѣ се приближаваше отъ възгледа на радикалитѣ и се възприемаше отъ селската маса. Въ нѣколко избора широкитѣ имаха надмощие надъ тѣснитѣ по гласове.

Въ самия учителски съюзъ не се почувства излизането на тѣснитѣ. Тѣ излѣзоха, но много учители, които зарадъ тѣхъ не бѣха въ съюза, влѣзоха. Почнаха да се борятъ за мегданъ и влияние. Тѣснитѣ учители се показаха на мегдана и почнаха не само да намалаяватъ, а и да съзнаватъ, че не сж направили добре, гдето напуснаха съюза.

На това помогна и по трезвото разбиране на живота отъ широкитѣ социалисти. Тѣ пригърнаха кооперативното дѣло и основаха кооперация „Напредъ“. Хора записваха дѣлове — имаше материална мощъ, когато при тѣснитѣ, останаха само съ гоненитѣ „тѣсни учители“ и пролетаризирани работници материалната мощъ бѣ по слаба.

Види се това повлия на водителя имъ Генко Кръстевъ и той зави на дѣсно и се обособи въ едно „прогресивно“ социалистическо течение — срѣдъ между „тѣснитѣ“ и „широкитѣ“. Последваха го доста по нашия край, ала въ България нѣма

последователи и следъ година — две тържествено премина къмъ широкитѣ, които го приеха радостно. Съ преминаването на Г. Кръстевъ премина и цѣлото „прогресистко“ течение въ широкитѣ. Стана нѣщо, като обединение.

Азъ съмъ отъ тия, които като признаватъ, че личността е продуктъ на срѣдата, признавамъ, че личността може да се издигне надъ срѣдата да и влияе — да дава известенъ плюсъ на тая срѣда. Въ тоя плюсъ е нейната заслуга. Като така немога да отмина разглеждането на социалното движение по нашия край безъ да не говоря за водителя имъ Генко Кръстевъ отъ гр. Фердинандъ. Отъ социалистъ нашъ Генко Кр. става „тѣсенъ“, по сетне, за малко, „прогресистъ“ и отъ тамъ „широкъ“.

Генко Кръстевъ - широкъ социалистъ.

Такъвъ го завари времето подиръ несполучливата общеевропейска война за България 1919 година. Ораторъ отъ първа величина, начетенъ, фигуристъ — той съ своя говоръ увлича тълпитѣ и самъ се увлича по настроение. Презъ 1919 год. го виждаме кандидатъ за народенъ представителъ въ Фердинаидска околия отъ страна на социалъ демократическата (широкитѣ) партия въ България.

Не безъ интересъ е да предамъ нѣкой пацажи, скицирани още тогава, отъ една негова речъ, казана въ салона на Душковото здание при многолюдна публика предъ изборна агитация. Ето ги:

„Граждани, селяни и другари работници! — „Социалната демокрация е противъ всѣка диктатура, кждето и да е. До войнитѣ въ нашата Ос-

вободителка Русия имаше диктатура на Императоритѣ, сега е друга диктатура по страшна на другая Ленинъ.

По рано пращаха въ сибирскитѣ затвори всички осждени, тамъ бѣха каторжници, сега не само затварятъ, а избиватъ немилостиво. Нѣма никждѣ по свѣта по поголъма емиграция отъ Руската.

По рано имаше казашки щикове, кои крепѣха императоритѣ — диктатори; — сега много повече червеноармейци, които крѣпятъ диктатора еврейнъ Ленинъ.

По рано на върха на пирамидата стоеше деспота Николай II, — сега диктатора Ленинъ I.

Социалната демокрация ще се бори противъ всѣка диктатура, отъ кждѣто да иде! Ржкоплескания!

И Генко Кръстевъ водителя на широкитѣ по нашия край се удостои съ гласове да бжде Народенъ Представителъ въ парламента. Прослави се съ дългитѣ речи по просвѣтното дѣло*).

Тѣснитѣ промѣнятъ тактиката. Виджайки, че пролетаризиранитѣ работници мжно се увеличаватъ въ една дрѣбно земледѣлска страна като България, тѣснитѣ почнаха да измѣнятъ на досегашния си принципъ и тактика за вербуване послѣдователи. Отъ друга страна неможеха да не чувствуватъ успѣха на кооперация „Напредъ“. Удариха презъ просото и почнаха да приематъ за чле-

*) Това не му попречи по късно 1923 г. да отиде при Ленина да му служи вѣрно и почтено, както и до сега служи на заместника на Ленинъ др. Сталинъ.

нове всички, стига да плащат вноски. Основаха своя кооперация „Освобождение“. Почнаха усилено агитация за записване на дѣлове. Руският живот съ новата власт имъ помагаше. Тѣ даже се прекръстиха отъ „тѣсни“ на „болшевики“ — „комунисти“.

Не по малко ги въдъхновяваше земледѣлческия режимъ. Земледѣлцитѣ открито казваха тогава — властта ще дадемъ на комуниститѣ. Това ги окуржаваше и тѣ открито почнаха своята агитация отъ село въ село. Паметна и удивителна е тѣхната агитациона работа по нашия край презъ годинитѣ 1920, 1921, 1922 и 1923 год.

Организирано здраво, предани на дѣлото си, тѣ не оставаха съборъ, свадби, хоро — да не държатъ свойтѣ речи съ еднакво съдържание.

Нѣщо повече, села, къдѣто болшенството е комунистично, не смѣе човѣкъ дума да каже противъ тѣхъ, или момѣкъ — боржуа да се хване на хорото. Клубове, вечеринки, речи, събрания — всичко това бѣ въ разгара си.

Младежъта доброволно издигна комунистически клубъ въ с. Лопушна. Единъ баща казваше за сина си: въ моя домъ не ще да работи, а ето цела седмица работи на комунистическия клубъ?!

На всичко това земледѣлската власт се радваше и държеше въ страхъ всички, кои искаха отъ тѣхъ властта по доброволень начинъ.

Тая комунистическа дейность ставаше не само въ селата, а и въ града. Доде ли Св. Кирилъ и Методий, свещеникътъ, учителитѣ и нѣкои офи-

циални лица правятъ национална манифестация, а всички други, особено младежъта, събрана предъ комунистическитѣ клубове, прави събрание и подигравателно гледа на ученическата манифестация.

И желѣзничари, и адвокати, и учители, и запасни офицери, и чиновници, да кажемъ и свещеници — манифестираха своята партийна комунистическа принадлежность.

Комуниститѣ не забриваха и малкиѣ деца. Адвокатътъ — организаторъ зап. офицеръ, Замфиръ Поповъ, всѣка недѣля ще събере малкиѣ деца съ червени блузки, ще ги построи по 4 реда, ще манифестира съ пѣние интернационала по главната улица. Това се повтаря всѣка вечеръ въ недѣля.

И властъ, и училище, и черква гледаха и пасуваха.

Стане ли нѣкъде въ нѣкое село съборъ, комуниститѣ опредѣлятъ ораторъ и своя полиция. Туку вижъ наредъ хорото издигнала се маса и човѣкъ на нея — комунистъ ораторъ. Музиката спира. Оратора почва — обругава всичко. Другаритѣ ржкоплексатъ. И чакъ когато свърши, ще почне да свири музиката на хорото.

Отиде ли продавачъ на нѣкоя стока въ комунистическо село и се окаже, че не отъ нашитѣ, веднага се прави бойкотъ и напраздно чака за проданъ на стоката си.

Мине ли пѣтникъ презъ комунистическо село и изпѣ патриотическа пѣсень, веднага му съставятъ актъ за нарушение дневната или ношната тишина.

Бой между комунисти и земледълци.

Веднажъ само стана това — 1921 год. въ с. Каме-на-Рикса. На събора 16. VIII. старъ стилъ, дой-доха двама оратори: отъ страна на замледълци-тѣ — Л. Коларовъ — и другъ на комунистите. Пу-бликата ходи ту при еднитѣ, ту при другитѣ, до като се прерина почти всичката при зем. ораторъ.

Другиятъ остана да се чучурѣ самъ на ма-сата. Обидени — почнаха бой съ камъни, до като комунистите побѣгнаха и другитѣ ги разгониха.

Първа не сполука на комунистите.

Втората година 1922 год. се подготвятъ комуни-ститѣ пакъ за сбора на туй село. Повикватъ най-първия си ораторъ Гаврилъ Геновъ — Сотоцино. Посрѣдъ день на хорото на сбора поставятъ маса и Гаврилъ Геновъ почва като грамфонъ своята речъ.

Но тукъ стана друго. Случайно на хорото билъ гостъ съ семейството си аптекаря Д. Кжтевъ отъ гр. Фердинандъ и зап. Полковникъ Захариевъ отъ София.

Плащатъ на музиката двойно и заповѣдватъ да свири. Всички се втурнватъ въ хорото, а Гав-рилъ Геновъ съ щаба си остава да се чучурѣ самъ на масата.

Обидени долитатъ съ извадени ножове ис-катъ да се разправятъ съ г. Д. Кжтевъ и др., които сж позволили да се свири.

Следъ тая несполука измѣниха тактиката си.

Комунисти и анархисти. Последнитѣ мря-зѣха първитѣ, че само речи държатъ, а сж не-

годни за дѣла. Комунистите вардѣха здраво завла-денитѣ позиции и не позволяваха нито на широ-китѣ, нито на анархиститѣ да имъ мжтятъ водата.

Въ село Бѣли-Мель, Фердинандско, кому-нистите бѣха силни. Анархиститѣ хвърлили ме-ракъ да направятъ едно събрание въ Бѣли-Мель, още повече, че имали нѣкои последователи въ това село. Речено и свършено.

Една недѣля 4—5-ма анархисти направятъ събрание на средъ площада въ с. Бѣли-Мель. Почва единиятъ да говори. Комунистите го пре-сичатъ. Той имъ казва, че следъ като свърши поз-волява да му зададатъ въпроси и той ще отговори на всички.

Комунистите почватъ да хвърлятъ камъни. Анархиститѣ ги предупреждаватъ да не преди-звикватъ, че тѣ не се шегуватъ.

Камънитѣ зачестватъ, анархиститѣ макаръ 4—5 души си трѣгватъ, другаритѣ ги подгонватъ съ колци да ги изпѣдятъ изъ селото.

Единъ анархистъ се обръща и казва на ко-мунистите: ето каккъ се гони, и, тракъ револвера, — единъ комунистъ, като държалъ колеца, се по-валя мъртавъ на земята.

Останлиятъ се разбѣгватъ и анархиститѣ сво-бодно си излизатъ отъ селото*).

*) Да не мислятъ читателитѣ, че това сж приказки отъ хиляда и една нощъ. Това е действителностъ. Днесъ тия тогавашни анархисти заематъ сѣдийски длѣжности въ България. Ни помень нѣма отъ тогавашния младежки анархизъмъ:

Тайни нареждания. Върни на своята доктрина, че властта ще вземат с революция, комунистите се готвеха от дълго време. Бяха си назначили във всяко село главатари, десетари и въобще бяха така организирани, че едва ли имаше друга партия, така организирана. Обещаваха всичко на хората, малък работен ден, голъми придобивки — с една реч „рай“ на земята.

Широкитъ нѣмаха тая доблестъ — бѣха по близки до живота, действителността. Нашиятъ народъ уморенъ отъ несполучливитѣ войни—искаше „ново“ и не даде доверието си на широкитѣ, а въ повече на раб. партия 1919 г. И нашъ Г. Кръстевъ замисли да се повърне при многото — тѣснитѣ. И презъ 1920 или 1921 г. минава съ целия си щабъ — въ тѣснитѣ, като ужъ се обединяватъ и да не му вързватъ курсоръ като на „блудния синь“, за гдето ги бѣ напусналъ.

Въ надвѣчерieto на революцията комунистите бѣха обединени и действуваха единно.

9 Юний. Паданието на земеделѣлческия съюзъ отъ управата на България дойде като гръмъ изъ ясно небе за провинцията. Никой не очакваше. Комунистите бѣха сащисани. Никой не се мърдна отъ мѣстото си. Безъ жертви мина лоеманието на властта отъ „сговора“ по нашия край. Ако това така беше изпърво, по-късно комунистите съжалеваха, че не сж се притекли на помощ на земеделѣлцитѣ да спасятъ положението. Съзнали, проспали момента — 9 юний, мърени за това отъ вѣнъ, тѣ искаха да си поправятъ поведението

предъ III интернационалъ и се готвеха самостойно да обяватъ революция. Ето защо работѣха усилено.

Набавяне оръжие. Между тайнитѣ нареждания бѣ и това: всяко село да се набави оръжие, бомби, патрони и всичко потрѣбно за готвящата се революция.

Фердинандски кони стражаръ Михаилъ Филиповъ р. отъ с. Ново-Село, идейки отъ с. Бѣли-Мелъ, се отбива въ с. Челюстница, село онова време — 1923 год. напълно комунистично, Цвѣтко Атанасовъ, младежъ комунистъ, знаейки, че скоро ще стане революцията, като видѣлъ хубавата карабина, на стражара хвърлил меракъ на нея. Тя е нужна за революцията, си помислилъ.

Узналъ, кжде ще отиде, кжде ще мине стражарѣтъ и решилъ да го обезоръжи.

Взема си веренъ другаръ отъ село, допълня дружината още съ двама другари отъ село Кам-Рикса и напетичъ въ една горичка, кждето ще мине сражарѣтъ.

Въ мѣстността „дериволъ“ се нареждатъ и чакатъ стражара. Най после той се появява. Даватъ си последни нареждания. Главатарѣтъ имъ Цв. Атанасовъ ще излѣзе веднага напредъ и ще действува съ револвера си, а другитѣ ще бждатъ готови.

Така и станало. Изведнажъ се явява човѣкъ предъ стражара и съ револверъ въ ржка казва: „стой, пушката!“

Въ единъ гласъ и останалитѣ извикватъ: „дай пушката!“

Щомъ е зоръ за пушката, стажарътъ я свалилъ, но вмѣсто да я даде пълна готова за бой — гръмналъ въ челото на нападателя си и го повалилъ мъртавъ на земята.

Това е първата жертва, станала три деня преди обявяване на комунистическата революция.

гр. Фердинандъ. Градътъ брой близо 5,000 души жители и е околийски центъръ. По народностъ болшенство българи, има турци, евреи, ерменци, най-вече цигани. Заселенъ е на лѣвия брѣгъ на рѣката „Огоста“ въ една голѣма кутловина, заобиколена отъ сѣкжде съ хълмове. Старото име е „Голѣма-Кутловица“.

Въ Латинско време на сжщото мѣсто е билъ заселенъ голѣмъ градъ, броящъ повече отъ 12,000 д. жители, носящъ името „Montpensium“.

И до сега се намиратъ доста останки : баня, водопроводи, статуи, дипломи на тогавашнитѣ лѣкари и др. Личи, че билъ първостепенна римска крепостъ.

Фердинандъ е георгафическо средище на стария Ломски окръгъ, а и сега е срѣдище на Видинския и Врачански окръжи. Въ самия градъ извира голѣмъ изворъ съ чиста балканска вода.

При освобождението е билъ малко турско село съ 13 — 15 български кжчи. Отъ освобождението бързо почна да се увеличава съ прииждане на преселници отъ цела България. Въ него като въ фокусъ можеше да видите хора отъ цела България: Габровци, Берковци, Царибродци, Кюстендилци, Търновци, Самоковци, Врачанци и отъ кжде ли не отъ България нѣма заселени.

Младъ градъ, съ прави улици, въ живописна мѣстностъ, той привлича вниманието на чужденеца, особено оня съ спекулативенъ духъ.

Въ него става всѣки понедѣлникъ голѣмъ пазаръ на едъръ и дребенъ добитъкъ, както и на манифактурни и бакалски стоки. Полето и балкана тукъ въ него размѣнятъ своитѣ произведения. На първъ погледъ на гарата личатъ грамади отъ строителенъ и горивъ дървенъ материалъ, както и на пазаря, освенъ добитъкъ, кола съ жито и кукурузъ. Всѣки понедѣлникъ е гъмжило отъ народъ.

Благодарение на това, пазарътъ на гр. Фердинандъ се посещава почти отъ всички околни села на Врачанския и Видинския окръжи. Дохаждатъ и търговци отъ София, Габрово, Тракия и Гърция за добитъкъ или да продаватъ своитѣ стоки.

Градътъ има 2 цигларни фабрики, 2 маслобойни, електрическа централа, модерни мелници, нѣколко жѣлезничарски работилници, много обущарски, дърводелски, кожухарски и др. работилници. На търговията услужватъ 3 държавни и 3 частни банки. Има черква православна, джамия и синагога. Има неп. гимназия и нише търг. училище.

Населението се занимава съ търговия, лозарство и земледѣлие. Гранизонъ войска нѣма.

При разумна и спокойна управа градътъ ще има добро бждаще. До 1923 година града се строеше съ десетки здания ежегодно. Отъ тогава всичко замръ и строежа замръ десеторно.

Това градче избраха комуниститѣ за центъръ на революцията 1923 година.

Спокойствие на правителственитѣ власти. Когато комуниститѣ се готвеха сериозно за революцията, правителството въ лицето на околийския началникъ гледаше съ спокойствие и не вѣрваше, че може нещо сериозно да стане. На това го убеждаваше обстоятелството, че нищо тайно не може да се удържи както у комуниститѣ, така и у другитѣ партии. По подире ще обясна защо? Влтстѣта нареждаше 2—3 дена по-рано отъ революцията да се задържатъ по виднитѣ комунисти отъ града и селата. Преди да се пристѣпи къмъ арестуването имъ, знаеше се разпоредбата и кои ще бждатъ арестувани. И какъ бързо се предаваше това! Нека го кажемъ: всичко замислено отъ властѣта, се знаеше отъ комуниститѣ; всичко решено отъ комуниститѣ, се знаеше отъ хората на властѣта.

Бѣгството на виднитѣ комунисти.

По мирнитѣ комунисти на 22, IX. — сжбота — бѣха прибрани въ околийското управление, а по буинитѣ: адвокатъ Занфиръ Поповъ, Хр. Поповъ, Ив. Поповъ и др. бѣха избегали вѣнъ отъ града, къмъ селата Лопушна и Сотичино. Тѣ имаха заповѣдѣта отъ София да се обяви революцията на всѣка цѣна въ недѣля на 23, IX. Ето защо не всички комунисти допустнаха да бждатъ арестувани. Упорито се говори, че между бѣгълцитѣ по нашия край е билъ Георги Димитровъ и Василъ Коларовъ. Други твърдятъ, че не само сж нареждали, а сж били при самото обявяване на комунистическата революция.

Една скоба. Нека направимъ единъ завој. Нашия български народъ, както всѣкжде, така и по нашия край, е дребно земледѣлчески: всѣки си има кжща и малко парче нива, лозе или градина. Едва ли има въ село единъ—двама да нѣматъ собственост парче земя, даже и въ самия градъ едва ли ще намѣрите 10—15 души, които да нѣматъ собственост — земя, или родителитѣ имъ. Всичко това, ще ме извинятъ комуниститѣ, ги прави да гледатъ по иначе на живота, макъръ и да сж приели съ вѣра комунист. теория и да обѣщаватъ на думи пълна подкрепа за добиванieto властѣта съ революция.

Отъ друга страна защо да го криемъ: бащата, виждейки котерииностѣта на нашитѣ партии, че се борятъ само за властѣта, караше своитѣ синове да се запишатъ въ всички партии. И ако единия е демократъ или радикалъ, другиятъ ще бжде националистъ, а третия безъ друго комунистъ. Въ всѣки случай нека и тамъ да бжде застрахованъ, си казваше бащата. По такъвъ начинъ единъ членъ е стражаръ въ околийското управление, а другия въ клуба на комунистическата партия. И мислите вие управници и вие комунисти, че вашитѣ тайни нареждания не се узнаватъ Много се лъжете, ако мислите подобно. Отъ редъ случки, които ще прочетете въ настоящата книга, ще се увѣрите въ правотата на моето твърдение. Бацитѣ казваха на синоветѣ, що възпомеряваше властѣта, синоветѣ казваха въ дома, що вършеха комуниститѣ.

Много се измавиха и много ще се измамятъ за въ бъдаще тия, кои съ дребноземледелчески народъ искатъ да правятъ свѣтвна комунистическа революция.

Уплаха на властта. Чакъ надвечерието 22, IX. — сжбота. мѣстната властъ, въ лицето на окол. началникъ, разбра че положението е сериозно. Събиратъ се привърженици на днешния строй, обаче се оказва, че оржжие нѣма и колкото имало пушки — всички били негодни.

Пратениятъ стражаръ Петко Рангеловъ въ Враца да донесе оржжие не успѣлъ въ мисията си. Колата съ пушкитѣ била обстрелвана къмъ с. Главаци и плѣнена. Стражарътъ едвамъ успѣлъ да се спаси въ бѣгство въ Враца и да съобщи положението и станалото съ оржжието.

Сжщиятъ барабанъ, който би вечеръта да се събиратъ привърженицитѣ на строя за защита, подсеца комуниститѣ да излѣзатъ вѣнъ отъ града и обмислятъ нападението му. Единиятъ баджанакъ отива вѣнъ отъ града, другиятъ остава въ града; бащата — стражаръ отива въ околийското управление, — сина комунистъ — въ гората да превземе града; зетъ и шурей; адвокатъ съ своя прошеносецъ; тъстъ и зетъ; богатъ съ своя близъкъ и вобще всички бѣха се презастраховали, като единитѣ бѣха на една страна, другитѣ на друга.

При такова положение се очакваше деньтъ Недѣля — 23, IX. комунистическата революция.

Обявяване новата властъ. Точно въ 1 часа, нощъта, срѣщу недѣля се подпаля на баира

на западъ отъ града клада сѣно и се хвърля една бомба. Това е първиятъ сигналъ за почване на настжплението на комуниститѣ въ града. Постоветѣ, вѣоржжени съ тояги и негодни пушки се отдрѣпватъ въ града безъ съпротива на комуниститѣ.

Имало случай, кждето двама роднини сж си съобщили: кои кжде ще бжде и да остжпятъ безъ бой. Не всѣкжде е било така.

На северозападъ отъ града въ сламитѣ били поставени 7 души да стоятъ съ една пушка. Тамъ сж били запасения офицеръ Борисъ Ив. Цановъ, зап. офицеръ Георги Бегуновъ, Атанасъ Петровъ, Петъръ Вѣловъ, Луканъ Тодоровъ, Никола Карадимитровъ и Георги Илиевъ. Върху тоя постъ налитатъ отрядъ комунисти. Поста стоялъ при сламитѣ и не оказалъ никакаа съпротива, пкъ и нѣмалъ никакво оржжие, освенъ една негодна пушка.

Комуниститѣ ги обграждатъ и единъ по единъ избиватъ. Най-напредъ избиватъ Георги Бегуновъ, като счупватъ пушката отъ него. Намушканъ по лицето, стрѣлянъ съ револверъ въ главата, едната му ржка едва се държала на тѣлото, той пада.

Убиватъ и Борисъ Ив. Цановъ по сжщия начинъ. Разправятъ, че неговиятъ плачъ се чувалъ.

Не помогнали и молбитѣ на Атанасъ Петровъ, работникъ при Стефанъ Клисурски. И неговото лице бѣ обезобразено отъ мушкане.

На Луканъ Тодоровъ взематъ часовника и голѣмъ сребранъ ланецъ. До като единъ разговорялъ съ него, другъ съ револверъ стрелялъ:

Ударилъ го въ главата надъ челото и той се сгромолясалъ на земята и сега е живъ.

Петъръ Вълговъ постига сжщата участъ. Единъ комунистъ го питалъ, що търси тукъ, а другъ задъ него го стрѣля въ главата. Благодарение че мръдналъ, крушума го удря въ бузата и презъ врата излиза. Той пада и после се свестява.

Сжщо така е раненъ Георги Сарачина.

Единственъ невредимъ успѣва да се спаси Никола Карадимитровъ. Нисъкъ на ржстъ, той се скрилъ въ лозето на Георги Тошевъ изъ лозитѣ.

Сжщитѣ комунисти, справили се съ тоя постъ, тръгватъ къмъ околийското управление.

Въ сжщото това врѣме единъ заблуденъ крушумъ убива Яна Първанъ Миткова.

Въ околийското управление шефа К. Григоровъ не е билъ. Тамъ е билъ пристава Пенчо Димитровъ. Започнала престрелка. Пада убитъ стражара Г. Пановъ отъ с. Припържене. Отчаяно се е борилъ стражара Михаилъ Филиповъ отъ с. Ново село. Когато единъ куршумъ му пронизва и двата крака, отъ болки той изпуца пушката и околийското управление пада подъ новата властъ.

Последното учреждение което се предава на нована комунистическа властъ е пощата. Нея повѣрили на Георги Димитровъ и нѣколко души, едни отъ които избѣгали сутринъта рано. Останалъ само Г. Димитровъ и 2-ма—3-ма и не искали да се предаватъ. Комуниститѣ стреляли въ зданието и го надупчили, но не постигнали никакъвъ резултатъ. Не смѣяли да я взематъ съ престѣпъ, понеже въ

Г. Димитровъ имало бомби. Употребяватъ хитрость, като взематъ единъ неговъ роднина Александъръ Пиперковъ и тѣ задъ него се изкачватъ до вратата. По такъвъ начинъ, той не желалъ да убива роднината си и се предава съ него, както и пощата.

Митрушка. Така се казва единъ чистосърдеченъ, веселъ комунистъ. И той билъ, когато превзели пощата. Поискалъ да говори на телефона и се похвали съ новата властъ.

— Ало! кой тамъ?

Тука Враца!

Кой на телефона?

Окржжниятъ управителъ Полк. Пазовъ!

— Отъ кжде се обаждате?

— Отъ Фердинандъ!

— Кой на телефона?

— Тукъ революциония комитетъ на новата съвѣтска властъ.

Окржжния управителъ му тръсналъ една псувня, той отвърналъ и бързо оставилъ слушалката. Това е билъ първия разговоръ между новата и стара властъ.

Митрушка слиза на пжтя и слуша барабана бие и дава радостни извѣстия:

„Ломъ, Враца, Плѣвенъ паднали, София обградена“!

Слуша, ама не вѣрва: въ ушитѣ му звучатъ псувнитѣ на Врачанския Оржженъ Управителъ; слуша барабана, вижда, че дава лъжливи извѣстия, но нали е комунистъ, не може нищо да говори.

Недѣля — новата власт. Така осъмнахме въ недѣля 23. IX. въ нова комунистическа власт. Страшно бѣ нея нощъ! На сутринята трѣбваше да се отиде на черква. Редътъ бѣ да служи събрата Михаилъ Ивановъ. Дълго чакахъ да бие камбаната. Не би. Отидохъ въ черква. Нѣма никой, освенъ клисаря Душко Стояновъ. Запитахъ, защо не бие камбаната. Яви ми: дохождалъ свещ. Михаилъ Ивановъ и казалъ, че новата комунистическа власт не дава да се бие камбаната и да се служи тоя день. Като председател на храма, опжтихъ се къмъ общинското управление, да се увѣрря въ това и защо не ни позволяватъ да служимъ. Въ общинското управление заварихъ Цеко Тодоровъ и Генко Кръстевъ. На въпроса защо не позволяватъ да се бие камбаната и служи отговориха: времето е критично, не трѣбва да се събиратъ хора калабалкъкъ на едно мѣсто.

Генко Кръстевъ ми каза дословно тия думи:

Ти, дѣдо попе, вчера ни видѣ затворени въ околийското управление, сега ни поставиха тукъ. Ще караме до като можемъ. Треперѣха отъ страхъ. Единъ гражданинъ имъ бѣ донелъ малко грозде. Не можеха да изядатъ 2 — 3 зърна.

Виждате революцията е дала доста жертви. Обмислихте ли всичко, знаете ли последиствията? Треперѣха. Вие знаете моитѣ убеждения — може да правите съ менъ каквото искате. Едно ще Ви моля: запазете живота, имота и реда въ гражданитѣ. Иначе сте загубени! Щомъ не позволявате да се бие камбаната и да не се служи, ще се подчи-

нимъ. На излизане отъ общинското управление, срещнахъ стария клисаръ Ив. Коларовъ — поклонникъ на Устабашиевъ. Той ме пита: позволиха ли да се отвори черквата? Не, отговорихъ. Отиде той да се разправя. Каза ми му сжщото. Той имъ казалъ: почнахте ли отъ черквата и Бога, зайте дѣлото Ви нѣма да види добъръ край: Богъ ще Ви накаже!

Отъ разпитъ на нѣкои селяни се разбира, че първо въ 10 часа вечерята е обявена революцията въ Лопушна и Соточино. Отъ тамъ е телефонирано на Чипровци да обявятъ революцията и да обезоражжтъ заставата — пограничния постъ. Това е станало 11 часа нощта. И къмъ 1 часа до 9 часа пада Фердинандъ. Всички жертви бѣха отъ старата власт. Нито една жертва не сж дали комуниститѣ нея нощъ.

Билъ повиканъ мѣстния фелдшеръ Цанко Ивановъ да прибере убититѣ въ болницата. Роднинитѣ се научили за всичко. Плачъ до небето отъ съпруги, деца и роднини! Никой не смѣе да отиде да изпроси тѣлата отъ болницата за погребение. Не оставаше повече за мислене. Менъ, енорийския свещеникъ, се падаше да отида да успокоя роднинитѣ и да изпрося тѣлата за погребение. Заедно съ Тодоръ Вълговъ — бирника на общината, отидохме въ околийското управление да искаме разрешение, за да се взематъ тѣлата и се предадатъ на роднинитѣ, за да ги погребатъ. Тамъ заварихме распоредители Георги Русиновъ, Мито П. Веренишки, Асенъ Грековъ, Тодоръ Атанасовъ, Христо Поповъ и др. Казаха ни да отидемъ въ

общинското управление Отидохме. Дадоха ни открити листове да се пренесат тълата отъ болницата въ домоветъ и се погребатъ, но да бждатъ само свещеника и родителитъ. Много народъ да не се събира. Така и стана.

Само на първия билетъ на Б. Ив. Цановъ писаха, че е убитъ, а на всички други, че сж починали. Нека го прочетатъ и читателитъ:

„Билетъ за погребение

Позволява да се погребе Борисъ Ив. Цановъ отъ гр. Фердинандъ починалъ — убитъ — на 23. IX. 1923 год. на часа 3 предъ обѣдъ.

Издаденъ на 1923 година, месецъ септемврий день 24 подъ №

Председателъ: Ц. Тодоровъ“.

Това е първия документъ за погребение на убититъ. Въ него писаха точно отъ що е починало лицето. Въ другитъ билети не се поменваше, за че сж починали отъ убиство. Погребяхме и безъ билети тия, на които не се знаеха имената. Него день по видиитъ блокари бѣха затворени въ хотелъ „Бѣло-Море“.

Отстѣпление на комуниститъ. Отъ 10 часа сутринъта почна да се чува едно орждие отъ къмъ Бойчиновци. Отначало по глухо и по сетне по ясно и по близко. Къмъ 1 часа снарядитъ почнаха да падатъ въ града. Разпрѣсваха се високо. Къмъ гарата се откри картеченъ огънь. Виднитъ комунисти Г. Геновъ, Хр. Поповъ, Тод. Атанасовъ, Ас. Грековъ и др. отстѣпиха къмъ баира вкупомъ,

На тълпи, на тълпи бѣгашкомъ отстѣпяха комуниститъ въ баира надъ града.

Една рота войници отъ 40 — 50 човѣка съ 2 картечници влезе въ града, предвождани отъ кап. Василъ Поповъ. Една отъ картечниците съ група войници се движеше по главната улица, командувана лично отъ К. Поповъ — сега подполковникъ. Нея придружаваха кмета Гаврилъ Първановъ — излезълъ отъ затвора и Георги Д. Сиазовъ. Нѣмаше кой да носи сандѣка съ патронитъ и заставиха двама майстори — зидари отъ поробена България (сега Сърбия) да носятъ сандѣка съ патрони и да следватъ картечницата. Всичко други се бѣха изпокрили. Единниятъ майсторъ заслужава да се помене Той бѣ Миланъ Милошевъ отъ С-долъ. Картечницата поставиха на зида на черковния дворъ. Тя обстрѣлваше отстѣпающитъ комунисти. Часть отъ войницитъ отидоха въ баира изъ шумака и гонѣха като яребици скриилтъ се комунисти изъ шубрацитъ. Топа остана на вагона въ гарата. Това трая около 2 часа.

Отъ къмъ баира се даде знакъ, че идатъ голѣми тълпи 1,000 — 2,000 души комунисти. Почна отстѣплението на войницитъ. Всички отстѣпяха къмъ гарата. При жгъла на черквата стана ржкопашенъ бой. Картечницата пада въ комуниститъ. Единъ войникъ пада убитъ, други ранени. За забележане е, че войника пада убитъ, както и предъ сжда се изнесе, отъ стрелба изъ прозорцитъ. Неможе да се не отбележи, че въ тая престрелка войницитъ или имаха заповѣдъ да не стрѣлятъ въ

месо, или не бѣха обучени да стрѣлятъ. Умѣтне можа да допустне: съ картеченъ огънь да не може се убие единъ противникъ, а напротивъ паднаха доста войници ранени и убити.

Началството отстѣпи къмъ гарата. Старши подофицеръ, Тодоръ Минчовъ и трима войника съ Георги Д. Спасовъ Врачанчето — по Врачанската улица.

На гарата се дава последно съпротивление.

Малкото войници съ своето началство даватъ последна съпротива, но безрезултатна — патронитѣ се свършили. Заобиколени отъ три страни — тѣхъ пленяватъ. Капитанъ Поповъ ударенъ съ куршумъ въ главата, пада раненъ; капитанъ Ризановъ, ударенъ тоже съ куршумъ въ главата, пада раненъ и изгубва дѣсното си око; капитанъ Кляфковъ контузенъ съ тояга по ржцетѣ пада и той. Плѣняватъ и топъ, и картечница, и войници, и всичко. И тукъ е за забележане, че никой отъ комуниститѣ не пада убитъ.

Така се свърши въ недѣля настѣпленieto на първия отрядъ за освобождението на града отъ комунистическата власт.

Старшиятъ подофицеръ съ трима войника, виждайки всичко това, не искалъ да се предаде, а заедно съ Георги Врачанчето трѣгва за Враца. Старшиятъ успѣва да се промъкне кжде скрито, кжде съ престрелка въ Враца и съобщилъ още нощта за участъта на отряда.

Георги Врачанчето пкъ пада пленикъ на комуниститѣ къмъ с. Крапчене. Издало го едно кученце, което било на отряда и трѣгнало съ него.

Ако да не е билъ единъ благоразуменъ селянинъ, всички офицери щели да бждатъ избити на гарата. Първата грижа на гълпата комунисти е била да вземе курката на ранения офицеръ. Да се облекатъ, да станатъ тѣ офицери и предводители. Взиматъ и шапката. Така вече тѣ иматъ офицери.

Въ недѣля освенъ войниците загинаха стражарѣтъ. Игнатъ Лиловъ и Симеонъ Денковъ, чиновникъ на гарата.

Поели повторно властѣта комуниститѣ, първата грижа бѣ да затворятъ блокаритѣ, около 50 — 60 души. По видни затворени бѣха: Ив. Русевъ, П. Алексовъ, Ал. Чилингировъ, Хр. Пуневъ — София, Младенъ Софийански, Гавр. Първановъ, Хр. Троянски, Миланъ Ивановъ, Петко Р. Равнянски, Абдурманъ Амидовъ, Дим. Клисурски, Ив. Шишковъ, Узунъ бей, Косто Григоровъ, Петъръ П. Петковъ, Камень З. Каменовъ, Спасъ Костовъ, Г. Д. Спасовъ, Ив. Душковъ, Качо Атанасовъ, Петко Рангеловъ, Аврамъ Антоновъ и др. Комунистическата власт се възстанови къмъ 5 — 6 часа вечерѣта. Всички знаеха мѣстата си.

Парола „Балканъ“. Като не пристигналъ стражара Петко Рангеловъ съ оржжието, пратили Петъра П. Петковъ и Видо Рангеловъ съ коне да отидатъ къмъ Враца и посрѣщнатъ колата съ оржжието. Други пратили къмъ „Пчелина“. Тѣ били Младенъ Прѣкоповъ и Иванъ Д. Стубленски за сжщата цѣль да посрещнатъ оржжието. Чакали, чакъ до сутринѣта. Нѣма, а и не знаели, що става

въ града. Връщатъ се. На 100 метра отъ черния мостъ питатъ що паролъ? Не знаели да отговорятъ: „Балканъ“. И единъ комунистъ гръмва и по-валя Младенъ Прокоповъ. Благодарение, че куршума пронизълъ само дробоветъ, а не и сърдцето, Младенъ Прокоповъ е живъ до сега.

Революцията въ селата. Едновременно се обявява революцията и въ почти всички села Фардинандско, Берковско, Ломско, Орѣховско Врачанско и Бѣлослатинско, частъ отъ Белограчичко.

По виднитъ комунисти се събиратъ. Вържени нападатъ общинското управление, превзиматъ го, поставятъ червено знаме, затварятъ кмета и по първитъ хора, поставятъ новото управление, почватъ да издаватъ декрети.

Кждето между комуниститъ попадатъ добри хора „човѣци“ постъпването на новата властъ е минало тихо: стани ти, да седна азъ; обаче кждето сж били „звѣрове“ убивали сж и хора. Така е станало въ с. Славотинъ. Първата работа на новата властъ била да се отиде въ дома на кръчмаря Цвѣтко Мицинъ, още презъ нощта да го извика и убие по най-звѣрски начинъ и да го скрие въ шумацитъ.

Имало е по-любовно предаване на властта въ с. Горно-цѣровене. Не само, че предали властта, а нѣкой предложили услугитъ си да помагатъ на новата властъ.

Типиченъ случай е станало между двама колеги учители. Нека читателя се запознае и съ него.

Колеги учители: Комунистъ и блокаръ. А. П. учителствува повече отъ 30 години въ родното си село. Всички младежи сж минали презъ неговото учителствуване. Той не сподѣлялъ лудориитъ на своитъ млади нѣкогашни ученици и ги съветвалъ да не правятъ подобни работи. Не го слушали, оставилъ ги на мира. Виждайки неговитъ убеждения, можели да го арестуватъ, но като знаели какъ е работилъ надъ тѣхъ стариятъ учителъ, оставятъ го неарестуванъ, още повече като знаели, че той е неспособенъ да отмъщава съ оръжие.

Къмъ 2 часа въ недѣля дохажда другъ учителъ К. И. отъ с. М. да инспектира положението. Като видѣлъ, че колегата А. не билъ арестуванъ, отива при него.

А. П. го запитва:

— „Какъ си колега?“

Другия отговаря:

— „Между менъ и тебъ е всичко свършено: Ти си на единия полюсъ, азъ — на другия“. Единиятъ билъ на южното полушарие на земята, другиятъ — на северното! И това станало за една нощъ.

— „Но шегувашъ ли се, другарю?“, — запиталъ А.

— „Не! Въ името на революцията, вие сте арестуванъ!“

К. И. е съ пушка. Дадената заповѣдъ се изпълня. А. е арестуванъ. К. продължава пътя за Фердинандъ.

Мина революцията. К. емигрира. Амнистираха го. Връща се. А. П. го среща въ гр. Фердинандъ.

Отива право към него. К. го отбъгва, но най-после се срещатъ.

— „Е, другарю, дай си ржката!“ — подзема А. П. „Вие въ името на революцията ме арестувахте, ето азъ въ името на свободата ви прощавамъ! Дай си ржката!“

Нѣкогашния комунистъ дума не продумалъ, а само плакалъ.

Сега и двамата сж пенсионери, добри другари и поменъ нѣма отъ миналото.

Понедѣлникъ — втория день — 24. IX.

Нека следъ малкото отклонение додемъ пакъ въ гр. Фердинандъ. Града е въ комунистически ржце. Обиколихъ енорията си. Погребавамъ убититѣ отъ 23. IX., понеже въ недѣля не можеше да се излезе отъ сраженията въ самия градъ. Ходихъ и въ общинското управление. Молихъ ги, казахъ имъ, ако ще правятъ сражения, да ги правятъ вѣнъ отъ града. Никога населението не е изпитвало такъвъ страхъ. Мнозина, участвували въ редъ сражения презъ войнитѣ, не сж видѣли такова чудо. Нѣкой се разболѣха безъ болестъ: Йорданъ Бояджиевъ — блокаръ — имаше температура и лежеже боленъ дома си. Пазѣха го и бѣ подъ надзоръ. Исая Иванчевъ, адвокатъ комунистъ, имаше температура 38°. Краката едва го държеха. Бѣше боленъ отъ страхъ. Живѣеше у дома. Не можеше да взима никакво участие. Мнозина бѣха болни „страха ради“. Никой въ никого вѣра нѣмаше. Граждани — войници участвували въ сраженията при Одринъ, Тутраканъ, Черна и др. бѣха уп-

лашени и казваха: никога не сме изпитвали подобно нѣщо. Тамъ знаехме, че неприятеля е отпредъ, а тукъ отъ всѣкъде; тамъ имахме тилъ, тукъ само шпионажъ и недовѣрие въ никого.

Барабантъ често биеше: „Ломъ, Враца, Мездра, Орѣхово, Берковица паднали. София обградена!“

Никой не вѣрваше на тия съобщения. Топовни гърмежи почнаха пакъ да се чуватъ отъ къмъ Бойчиновци. Знаеше се, че Ломъ се държи, а и Берковица не е паднала.

Комуниститѣ решиха да пратятъ една картечница къмъ Превала и да заповѣдатъ на зап. офицеръ, учителъ Миладинъ Кунчевъ — здраво да държи къмъ с. Превала, за да бжде гарантиранъ пѣтя на отстъплението.

Превзетия топъ подъ командата на Христо Поповъ замина съ трена за да се превземе Берковица. Нѣмаше вжглища за трена, та колкото имаше по частнитѣ къщи и най-вече въ земледѣлската банка ги закараха на гарата. Трена съ топа рано 8 часа замина за Берковица.

Лѣкаритѣ. Всички лѣкари бѣха мобилизирани. Рускиятъ лѣкаръ Тилински, като хирургъ, бѣ оставенъ въ болницата да прави сложнитѣ операции на раненитѣ. Докторъ Стаменъ Илиевъ, бѣ определенъ за армейски лѣкаръ, още повече, че той сподѣляше и ратуваше на дѣлото; — за болнични лѣкари бѣха определени д-ръ Бочевъ и д-ръ Левиевъ. Появила се скарлатина, та е трѣбвало да се определѣ единъ лѣкаръ за око-

лията. Ето тукъ въ преписъ давамъ отъ онова време единъ докладъ на единъ отъ лѣкаритѣ:

„До революциония комитет

Тук

За да може по добре да се организира санитарната служба, както тук в града, така и по целата операциона зона, намирам за нужно да помоля почитаеми комитет да нареди следното:

Да се повикат руските лекари от с. с. Смоляновци, Лехчево и Лопушна, като им се даде следната работа.

Но Смоляноския лекар като хирург, да се остави в гр Фердинанд, който ще помага на сложните операции на главния хирург и ще завежда едно отделение на болницата. Лехчевският лекар ще замести д-ра Леви в болницата, последния да си заеме мирновременната околийска служба в Фердинандска околия, като му се отпусне един кабролет, за да обикаля селата, тѣй като има се опасност от появяване на заразителни болести и ограничаване на скарлатината, която вече тук — таме се появила в малки размери.

Лопушанския лекар може да остане като лекар на разположение и кждето се появи голема нужда, да бжде изпратен.

Сѣщо да се повика фелдшера от с. Славотин , да дойде в болницата, понеже

той е бил дълго време на работа в болницата и главния хирург го иска, като отличен негов работник при операциите.

За армейски лекар

Началник на Фердинандската болница

Д-р Бочев“.

Както вижда читателя, — всичко трескаво се работи. Лѣкаритѣ се готвятъ. Даватъ се разпоредения. Революция въ истински смисълъ на думата.

Падането на Берковица. Това не можло да стане въ недѣля поради страха отъ малкото войници въ казармата. Въ тоя моментъ половината войници били въ отпускъ. Него день — недѣля — комуниститѣ правили само разузнавания и проучване на положението въ Берковица, безъ да предприематъ нѣщо сериозно. Въ всѣки случай знаели сж сваткитѣ въ гр. Фердинандъ и чакали изхода. По сжщитѣ причини и близкитѣ села до Берковица не сж възстанали въ недѣля.

Въ околийското управление се събрали 150—200 души вѣрни на днешния строй, ала на 2-ма дали една пушка. Запасниятъ полковникъ Първановъ поелъ коменданството и пазенето на пощата.

Трена съ топа отъ Фердинандъ замина за Берковица въ понедѣлникъ. Комуниститѣ отъ околнитѣ села Лопушна, Гагагица, Гушанци и др. на брой повече отъ 2,000 души, раздѣлени на три колони: едната Гаганишката отъ къмъ калето,

предвождана отъ Кочо Ив. Петковъ, друга Гушанска — отъ Замфиръ Поповъ, трета охраняваща трена съ топа, почнали настѣпленieto къмъ Берковица.

Защитата на града поели малкото войници и охотници граждани, Единъ отрядъ отъ защитниците водилъ запасниятъ капитанъ Ив. Касаковъ. Въ другъ отрядъ къмъ гарата били запаснитѣ офицери Щилиянъ Панайотовъ, Костадинъ Димитровъ, Ст. Иоцовъ и др.

Голѣмъ смутъ въ душитѣ на защитниците внело гърмежа на топа. Тѣ се чудили отъ кжде на кжде комунистите да иматъ артилерия. Усъмнили се, да не би нѣкои гранизонъ да е миналъ на тѣхна страна.

Почнали сватките. Много отъ защитниците се топили: бѣгали по домоветѣ си, или преминавали въ редоветѣ на комунистите.

Виждайки положението, останалитѣ вѣрни защитници съ бой отстъпватъ крачка по крачка къмъ казармата, кждето имъ била главната надежда за съпротива. На 2 пжти гарата се заема ту отъ комунистите, ту отъ защитниците на града. Щомъ я заематъ комунистите, веднага окачватъ червено знаме. Защитниците пленили две червени знамена.

Запасниятъ Капитанъ Ив. Касаковъ пада убитъ отъ тояги при дърводѣлското училище.

Гаганишкиятъ отрядъ комунисти забиватъ червено знаме на калето и се втурноватъ къмъ западната страна на града. Берковица става застрашена.

Околийското управление се брани, но примъкватъ се комунисти и хвърлятъ 1—2 бомби въ двора на управлението.

Посредъ пазарището раняватъ околийския началникъ, запасенъ майоръ Мариновъ.

Околийското управление пада. Малкото войници, които пазели пощата, се отдърпватъ къмъ казармитѣ и полковникъ Първановъ — предавайки известия до последния моментъ въ София, останалъ самъ, подобно на капитана Смитъ въ парашода Титаникъ. И пощата е въ тѣхни ржце!

Мнозина, които не искали да се предадатъ на комунистите, се опжтили къмъ казармата, кждето искали да дадатъ последенъ отпоръ съ войниците.

За тѣхно учудване казармата била изпразнена и капитанъ Т. Поповъ съ войниците поелъ за Петроханъ отстъпление. Необяснимо!

При сватките е имало куриози. Единъ комунистъ по измамнически начинъ се нахвърля да вземе пушката на запасения офицеръ Димитровъ, но другаритѣ му го спасяватъ и хващатъ комуниста за пленникъ и не му дали да се отдѣли отъ тѣхъ.

Не намѣрили никой въ казармата, вѣрнитѣ на днешния строй поематъ пжта за Петроханъ по диритѣ на войниците. Така въ пондѣлникъ падна Берковица въ ржцетѣ на комунистите.

Първата работа на комунистите била да телеграфиратъ въ с. Клисура да се попречи на отстъплението, но това се оказало безъ резултатно. Отстъпвающитѣ войници благополучно стигнали Петроханъ и влизатъ въ свѣзка съ София. Другъ

отрядъ съ зап. офицеръ Щилиянъ Панайотовъ отива въ с. Ражана и влиза тоже въ свръзка съ София.

Комунистите въ Берковица пускатъ затворниците: политически, вулгарнии, даже отцеубийци. По хитритѣ, адвоката Занфиръ Ивановъ и др., се втурнали къмъ народната банка, кждето задигнали 100 — 150,000 лева. Упорито се говори, че между емигрантитѣ С. Ив. и Д. Първ. е имало доста споръ за тия пари. Братство и равенство!

Всички по първи хора 80 — 100 души веднага били затворени. Имало и обири.

Адв. Требелъ Цвѣтарски. Той заедно съ околийския инспекторъ Г. Алексиевъ и единъ руснакъ не желали да се предадатъ на комуниститѣ и поели балкана. Не могли да стигнатъ войницитѣ, тѣ останали въ балкана да нощуватъ. Цѣлия вторникъ прекарали на открито. Видѣли единъ отрядъ, смѣтайки го за блокарски, почнали да викатъ по име на видни зап. офицери — блокари. Това ги издало. Отряда комунисти не смѣялъ веднага да ги нападне, а се връща въ Берковица и донася, че въ балкана е Трабелъ съ още много други блокари. Подготвя се потеря и въ срѣда рано се завръзва престрелка. Требелъ бива раненъ, Алексиевъ се предава.

Черна неблагодарностъ. Ранения Требелъ предаватъ на горския стражаръ Борисъ Салтирковъ да го заведе въ Берковица. За сжщия стражаръ се застѣпвалъ по рано Требелъ да бжде назначенъ на служба.

Намѣсто да се загриже за своя благодетель — ранения Требелъ, стражарътъ го намушкалъ съ ножа си и го доубива по най-звѣрски начинъ. Каква черна неблагодарностъ!

Това става нѣколко часа преди да пристигнатъ освободителнитѣ отряди въ Клисурса, идящи отъ София

Пакъ въ Фердинандъ. Нека додемъ съ читателя въ понеделникъ пакъ въ Фердинандъ. Тълпи народъ идатъ отъ селата постоянно. Образуватъ се роти. Съ една заминава Ив. Поповъ, съ друга Асенъ Грековъ, съ трета Тод. Атанасовъ, съ четвърта Георги Русиновъ. Хората се смѣняватъ, а пушкитѣ не. Топовни гърмежи се чуватъ къмъ Липень, и Петроханъ.

Него день погребохъ Атанасъ Петровъ 35 годишенъ слуга при Ст. Клисурски. Сиракъ, неговата кончина се оплака отъ госпожа Клисурска и близкитѣ ѝ.

Ходихъ 2 — 3 пхти въ болницата: имаше ранени и отъ дветѣ страни. Въ една стайчка бѣха раненитѣ офицери отъ I врачански отрядъ и Петъръ Вълговъ. Питаха ме за положението. Казахъ имъ, — боеве се водятъ. Чуватъ се топовни гърмежи отъ всѣкъде. Прислугата въ болницата бѣ смѣнена: за милосердни сестри бѣха оставени дъщеритѣ на по виднитѣ комунисти. Молихъ ги да се отнасятъ еднакво къмъ всички ранени. Офицеритѣ ми съобщиха, че къмъ тѣхъ се отнасяли много-добре, не могатъ си обясни това, — боятъ се за живота си.

Петър Вълвъ и останалитѣ двама ранени се бѣха много изплашили да не би повторно да ги избиятъ, за да не се знае, що станало на поста. Много ги изплашило обстоятелството, че дождаха ли въ болницата нѣкой отъ ония комунисти, действували на поста при избиванието на Б. Ив. Цановъ и др. и носили счупена сжщата пушка.

— „Щомъ видѣхме сжщата пушка, зави ни се свѣтъ и ние премалѣхме отъ страхъ, че ей сега ще ни доубиятъ“, — казваше П. Вълвъ. Били поставени воени постове да ги пазятъ и единъ селянинъ отъ горнитѣ села се канилъ да пие човѣшка кръвъ! Това ги силно плашело и П. Вълвъ молилъ да бжде смѣненъ той човѣкъ — звѣръ.

Комунисти и земледѣлци. Революцията отъ начало бѣ чисто дѣло само на комуниститѣ. Като видѣха въ недѣля контра атаката, почнаха да правятъ предложения на земледѣлцитѣ, широкитѣ, даже и на радикалитѣ. „Да работимъ заедно на мѣстна почва“ — казваха.

Никой, освенъ земледѣлцитѣ, не имъ се хвана на вждицата. Даже и мнозина земледѣлци не искаха изначало да взематъ активно участие. Комуниститѣ действуваха хитро. Щомъ нѣкой земледѣлецъ се реши да работи явно, веднага му даватъ видна отговорна длъжностъ. По такъвъ начинъ образуваха селско-работническо-революционно правителство, въ което командуваха комуниститѣ. Тѣ не криеха: ние сме умѣтъ, земледѣлцитѣ, — изпълнителнитѣ (калабалѣка).

Широкитѣ и радикалитѣ имъ отговориха: дѣлъ не взимаме въ вашата работа. Гордѣйте се вие съ нея! Нѣщо повече, по виднитѣ бѣха арестувани наредъ съ чернитѣ блокари, като Хр. Пуневъ, К. З. Каменовъ и др.

Хр. Пуневъ. Широкия социалистъ Хр. Пуневъ бѣ дошелъ отъ София да направи събрание на работницитѣ въ недѣля — 23. IX. 1923 г. Бѣха афиширали събранието. Не закжснѣ да бие барабана за цѣлѣта. На правителство и комунисти сърдце се топи за положението, а Хр. Пуневъ събрание ще прави! Осъмна Пуневъ въ нова властъ. Не се мина много време и той отиде въ ареста между блокаритѣ. Последнитѣ го питаха: нали си защитникъ на работницитѣ, не бѣше ли вашъ Генко Кръстевъ, не бѣше ли народенъ представител, защо поне васъ не оставатъ на свобода? Нейкой шегобици въ канеха Пунева да имъ направи събранието въ затвора, като имъ каже, кое е щелъ да говори. Страшно нѣщо е да бждешъ затворенъ въ време на революция: бѣлитѣ косми бързо идатъ. Комуниститѣ пкъ казваха: затворихме ги да имъ бжде гарантиранъ живота, иначе може нѣксий да ги убие. Това било за тѣхно добро. Дали и сега се върши сжщото съ тѣхъ, пакъ за тѣхно добро?

Неволни гости. Въ града бѣха попаднали случайно игуменина на Клисурския манастиръ и иеромонахъ Антимъ и протоиерей Станъ П. Димитровъ, отъ с. Флорентинъ, Видинско. Последниятъ

бил въ Вършецъ, отбилъ се да види гр. Фердинандъ и революцията го сварила Колко се мъчеше за дома. Даваха му откритъ листъ, но му гарантираха свободно пътувание до с. Долно-Церовене. Не гарантираха за живота му вънъ отъ Фердинандъ: Съветвахме го да чака, да се избистри положението и тогава да си замине за Видинъ,

Декрети. Не мога да не отбележа, че веднага почнаха да издаватъ декрети за мобилизация, за реквизиция и редъ други нареждания. Военитѣ имаха си планъ на действие и веднага работѣха за неговото прилагане. Хлѣбъ, брашно, жито, сѣно, сирене почнаха да реквизирайтъ, като въ военно време. Да не се мисли, че това сж само думи, давамъ мѣсто на два реквизициони документа, запазени отъ онова време:

I.

„Да се даде. К. Тр. 27. IX. 1923 год.“.

„Реквизирайте 5000 кгр. сѣно и наредете превозването му до окол. складъ за нуждитѣ на революционата армия.

За окол. революц. комитетъ: А. Свещ.“.

II.

„Дайте на Тодоръ Алексовъ приносящия двѣ коли сѣно за нуждитѣ на коменданството за нуждитѣ на революционата армия.

Окол. революц. комитетъ: М.“.

Тия документи по една случайность сж запазени отъ онова време. Нека, читателя не счита

тая революция, като детска работа, а сериозна съ цель въвежданieto „свѣтско“ управление въ България, подобно каквото е въ Русия.

Книжни позиви. Ликуваха комуниститѣ, когато падна Берковица въ тѣхнитѣ ржце. Не закъснѣха да направятъ и позиви до земледѣлческия селски народъ въ България и другъ до българската армия.

Позивитѣ се прѣснаха по селата, а други облепиха по градскитѣ улици.

Съ позива до селянитѣ се подканваше работния селски народъ да подкрепи борбата за възтержествуване на новата свѣтска власть и да се подкрепи новото селско-работническо правителство.

Съ позива до армията се приканяха войницитѣ да не се сражаватъ съ новата народна армия, а да захвърлятъ пушкитѣ и да преминатъ въ редоветѣ на революционата армия.

За честъта на Българската армия нека явимъ, че никой войникъ отъ нея не премина на страната на революционата комунистическа армия; напротивъ плененитѣ въ недѣля войници търсеха случай и избѣгваха преоблечени въ селски дрехи въ частитѣ си въ Враца. Тѣ бѣха въ пѣрвитѣ редове на настѣпающитѣ по-после войски.

Като пленници на комуниститѣ да спасятъ живота, казваха, че симпатизиратъ на движението, но фактъ е, че щомъ имъ се удаваше случая избѣгваха въ своитѣ части. Това говори за тѣхния воененъ духъ.

Вторникъ — 3 день — 25 IX. Сутринта рано топоветѣ пакъ гърмятъ къмъ Бойчиновци. Ранени пристигатъ значително и то само отъ комуниститѣ. Погребохъ двама комунисти, загинали при боеветѣ къмъ Бойчиновци. Болницата се напълни съ ранени.

Къмъ 12 часа намиратъ тѣлото близо до желѣзопътната линия къмъ сланището на комуниста Асенъ Илиевъ шивачъ, почнало да се разлага. Убитъ билъ още въ недѣля отъ първия воененъ отрядъ на кап. Поповъ отъ Враца.

Нека опомена тукъ, че ония комунисти, които сж силни въ държане на площадни речи, не сж силни въ боя. И единъ такъвъ почналъ да бѣга, та другитѣ му другари сж стреляли по него. Но това си е тѣхна домашна работа. Нѣма нужда да се отбелязва.

Трупа на Асена погребохъ въ 3 часа съ почетна рота. Генко Кръстевъ му държѣ речъ! Три залпа и ковчега се спуска въ гроба.

Не следъ много погребохъ другъ Ал. Зарковъ отъ с. Ковачица, Берковско. Него не съ таква почести. Това различие се съхваща. Тукъ е и брата му. Дочувамъ разговоръ между него и другъ селянинъ: „Лжжеха ни; да додемъ да пазимъ реда сомо въ Фердинандъ. Цѣла България била, ужъ, възстанала, а тѣ ни накараха да се биемъ къмъ с. Липенъ. Кого ще превзимаме? Не е ли това България? Убиха брата ми? Кой се биеха по рано въ войнитѣ. кои сега? Нали ние проститѣ селяни, а тѣ се криятъ и сега по канцелариитѣ! Нѣма го

майстора! Щомъ се здрачи, ще избѣгамъ“. Така и ставаше. На сила ги докарваха втори пжтъ.

Него день погрѣбохъ и войника Каменъ Ценовъ отъ Главаци, Врачанско.

Постояно бѣхъ въ движение. Не оставаше улица, болница, хотелъ, училище да не споходя. Молихъ да се избѣгватъ човѣшкитѣ жертви.

Въ хотела на Арсо Велевъ забелязахъ единъ познатъ селянинъ Иванъ Първановъ отъ с. Видлица да се крие въ яхъра при хотела.

— „На сила ме докараха. Лошо въ село, зло и тукъ, ще се крия, па какво Богъ даде! Скоро ще се види, що ще стане, топоветѣ се чуватъ“, — казваше тоя селянинъ.

Въ болницата срещнахъ ком. евреинъ Моисъ Лазаровъ, който вземаше живо участие въ революцията. Питамъ: „Каква каша забръкахте? Кжде ѝ е края? Мислихте ли за следствиата?“

Той отговори: „това е революция! Да не стрелятъ войницитѣ и ние нѣма да стреляме“.

— „Ами въ съвѣтска Русия не стрелятъ ли войницитѣ?“

Замисленъ, изплашенъ, бързо излезе отъ болницата.

Презъ деня премина къмъ Ломъ — Видинъ единъ аеропланъ, идящъ отъ София. Комуниститѣ въ града го обстреляха. Никакви позиви не пустна. Внесе голѣма уплаха въ редоветѣ на комуниститѣ, особено началницитѣ.

Тукъ въ Фердинандъ бѣха и Василъ Коларовъ и Георги Димитровъ. Бѣха настанени 100

метра отъ моя домъ въ къщата на адвоката Георги Русиновъ. Пазеха ги 2—3-ма часовии, единия, ако ме не лъже паметята, казваше се Ив. Тончевъ отъ с. Меляне. Отиваха рано въ Народната банка и тамъ отъ телефона разпореждаха. Много не излизаха, гледаха да не ги виждатъ. Страхуваха се отъ своитѣ. Говорихъ на нѣкой водители, ако не може да се мине безъ бой—нека правятъ такъвъ вѣнъ отъ населенитѣ мѣста. Не сж виновати децата и старцитѣ и не е хубаво да ставатъ жертви децата и женитѣ. Тѣ се бояха отъ мене, а азъ два пѣти отъ тѣхъ. Донасяли имъ разни страховити работи. Кжсно погребохъ войника Христо Пунчевъ отъ с. Боровци. Направиха ми бележка, че много ходя, даже единъ селянинъ—познатъ ми—мой роднина—ме заплаши, че ако продължавамъ да ходя изъ града, ще бжда арестуванъ.

Петко Рангеловъ — стражара. Помнятъ читателитѣ, че тоя стражаръ още въ сжбота бѣ пратенъ да донесе оржжие отъ Враца. Несполучилъ, той се връща въ Враца. Получава се известието, че първия отрядъ е плененъ и разбитъ. Старшиятъ Т. Минчовъ и 3-ма войника описватъ участята на отряда. Разпоредено да дойде другъ отрядъ отъ Шуменския гарнизонъ. Стражарътъ Петко Рангеловъ, билъ опредѣленъ да показва и опжтва отряда къмъ Фердинандъ. Така и станало. Той, стражарътъ, се качва на влака и поема пѣтя за Бойчиновци. Съ престрелка стигатъ до с. Палилула. Тамъ железопжтната линия развалена отъ

комуниститѣ, които отстѣпили къмъ Бойчиновци. Прѣхвърлятъ се на каруци и благополучно понеделникъ стигатъ гарата Бойчиновци. Преспиватъ и *вторникъ* въ боенъ редъ поематъ пѣтя за Фердинандъ. Комуниститѣ приготвятъ засада. Никой не се обажда! Когато отряда навлезълъ доста на вжтре, комуниститѣ съ пристѣпъ и бой пленяватъ орждието. Съ бой войницитѣ се предаватъ. Старшиятъ офицеръ бива убитъ. Кандидатъ офицера раненъ и плененъ.

Както и по рано казахъ, първата работа на комуниститѣ е да съблечатъ убития офицеръ да му взематъ дрехитѣ, да се облече нѣкой и да се въоржжи, за да има подчинени. И тукъ става сжщото! И тоя отрядъ бива разбитъ—безъ да може да свърши задачата си. Нека спомена, че тукъ действуваше съ комуниститѣ орждието, което плѣниха въ недѣля, сжщото което действуваше къмъ Берковица.

Предназначението на орждието бѣ часъ по-скоро да отиде въ Ломъ и направи това, което направи въ Берковица. Шуменскиятъ отрядъ имѣ тая заслуга, че задържа комуниститѣ единъ день, за да пристигне въ Ломъ Видинския гарнизонъ и попречи за паданието на Ломъ.

Заблудени войници. Четиринадесетъ войника, които били при обоза и патронитѣ на гара Бойчиновци, като видѣли участята на своитѣ другари и началници, тръгнаха на северъ, безъ посока къмъ Ломъ. Въ селото Голѣмо-Мърчево ги опжтили къмъ с. Маданъ. Тукъ не смѣяли да ги

приематъ, а ги опжтили въоръжени къмъ Ломъ, дано се съединатъ съ Ломския гарнизонъ.

Попадатъ въ с. Горна-Гнойница, Ломско. Тамъ ги обезоръжаватъ. И селянитъ съ сжити пушки заминаватъ да превзиматъ гр. Ломъ.

Говори се, че не били само обезоръжени, но и съблачени и накарани да работятъ по селскитъ кжщи. Това не е за вѣрване. Следъ като сж ги обезоръжили, допуска се, че войницитъ, да не личатъ като войници, сами сж си хвѣрлили куртки-тѣ и почнали да работятъ изъ селото.

За тая постъпка селото Горна-Гнойница злѣ изпати. Когато Ломския гарнизонъ видѣлъ своитѣ другари, обезоръжени, съблечени — избива отъ селото 71 човѣка за назидание, кога българинъ, български войникъ ще обезоръжава. Жертви каквито никжде другаде не сж гадени, даже и самото село не е дало презъ всичкитъ войни до сега.

Минало страшно, дано да не се повтаря!

Срѣда — 4 день — 26. IX. Коларовъ, Георги Димитровъ съ хазайна си Георги Русиновъ рано, безъ да се обадятъ, съ файтонъ напускатъ Фердинандъ и поематъ къмъ с. с. Соточино, Лопушна Копиловци. Кой ги е питалъ, казали, че отиватъ да инспектиратъ положението.

Аеропланъ мина предъ обѣдъ. Духаше силенъ западенъ вѣтъръ. Пусна позиви. вѣтъра ги отнесе далечъ. Нито еднинъ не падна въ града. Въ това врѣме къмъ обѣдъ дойде въ града свещеникъ Михаилъ Георгиевъ отъ с. Сумерьъ. Той хваналъ еднъ позивъ. Въ него се съветвало населе-

нието да се прибере по домоветъ си, да не пролива излишна българска кръвъ. Правителството е взело всички мѣрки да потуши тоя бунтъ.

Замолихъ свещеника да отиде въ общината и да съобщи за позива, както и за положението на кмета Цеко Тодоровъ, съ когото били роднини. Това той, свещеникътъ, изпълни. Не се мина много време и барабана бие: „Никой да не разнася лъжливи извѣстия, че комуниститъ сж въ отстъпление че ще бжде застрелянъ!“ Сами себе си лъжеха: никой не имъ вѣрва. Бой се води само къмъ с. Криводолъ.

Чеката. Тя е веднага образувана и почна да действува. Стражарътъ Петко Рангеловъ пада плѣникъ въ Бойчиновци съ Шуменския гарнизонъ. Още тамъ искали да го убиятъ. Спасилъ го Владимиръ Петровъ отъ с. Долна-Вереница. Докарли го тукъ — Фердинандъ Нему и на Георги Д. Спасовъ прочитатъ смъртнитъ присъди въ окол. управление и оставили изпълнението имъ къмъ Петъкъ, Сжбота.

Казватъ, че имало още две смъртни присъди на Мито Ив. Гоцовъ и Ив. Гавриловъ. Споредъ твърдението на тогавашния кметъ, Гаврилъ Първановъ, тия смъртни присъди сж били подписани отъ — чеката — трима души и сега се намирали къмъ дѣлото въ Ломския Окр. Сждъ.

В. Коларовъ и Г. Димитровъ бѣгатъ. Преминали Соточино и Лопушна, тѣ стигатъ въ с. Копиловци. Тамъ на коне поематъ за село Чипровци. Отиватъ при Чипровченина — комунистъ А.

Костовъ. Престояватъ въ Чипоровци само половинъ часъ. Поематъ балкана заедно съ петъ души отъ Чипоровци.

Кога ги питали, защо отиватъ въ Сърбия, казали, че отиватъ да доведатъ една сърбска дивизия войска, която ги чакала на границата да помогне на дѣлото. Дали наистина, или отъ страхъ сж говорили това, не се знае; но че сж говорили, това се потвърждава отъ мнозина Чипровчене.

Дочу се, че Берковица е освободена отъ отряда отъ къмъ София.

Сжщия день Ломскиятъ герой адвоката Крумъ Пастрамаджиевъ билъ виденъ къмъ с. Смоляновци на конь да бѣга презъ Бѣли-Мелъ за Сърбия. Той учителствувалъ на младини въ това село и знае всички пжтеки за балкана. Какъ всичко това идеше незнамъ, но се тайно се казваше и го знаеха всички и комунисти и блокари.

Тоя день погребохъ на веднажъ 3 трупа комунисти, три кола, три кръста: Георги Гроздановъ с. Меляне, Спасъ Стойковъ с. Дзвонци и другия неизвестенъ. Никой не ги придружи. Уплахата бѣ голѣма.

Разговаряхъ съ учителитѣ А. Ч. и Р. Т., върнали се отъ Липенския фронтъ. Азъ питамъ тѣхъ за ново, тѣ — менъ. Питамъ ги: „иматъ ли представа, що вършатъ? Чели ли сж историята на фенската революция“? Казаха — „да — и при не успѣхъ, ще бждемъ избѣсени насрѣдъ пазарището“. Не имъ говорихъ повече. Очитѣ имъ бѣха пълни въ сълзи. Тоя разговоръ стана въ присъствието на почтения гражданинъ Ив. Илиевъ гр. Фердинандъ.

Геройското държане на гр. Ломъ.

Нека, щомъ сме рекли да опишемъ всичко, читателитѣ ме придружатъ да видимъ що става и въ гр. Ломъ. Сжщитѣ нареждания, сжщата постжпка на комунититѣ. Когато властѣта разпоредила да бждатъ арестувани по първитѣ комунисти, Крумъ Пастрамаджиевъ, Александъръ „Пурко“ и др. не се отдели, а избѣгали вѣнъ отъ града.

Всички села отъ Ломско възстанали и трѣгнали да превзематъ гр. Ломъ. Около 250 души вѣрни ломчене на днешния строй отиватъ въ казармата, обличатъ се и почватъ отбраната.

Подполковникъ Халачевъ, добъръ войнъ, ги раздѣля на роти и поема отбраната.

Една рота праща къмъ Сталийска махала. Тамъ научватъ, че Василевци цѣлото е възстанало, даже дочували камбания звонъ за революцията. Даватъ заповѣдь да се повърне ротата въ Ломъ.

Въ недѣля къмъ 10 часа града е обграденъ. Първа жертва пада Горанъ Заековъ, който отивалъ къмъ лозето си.

По заповѣдь кавалерията излиза и разгонва по шосето Ломъ — Расово, Ковачица, ала бързо се връща. Едната махала „Боруна“ пада подъ комунититѣ.

На 24 IX. форменъ бой и стрелба. Единъ ескадронъ подъ предводителството на поручикъ Ангеловъ прави опитъ къмъ разсадника да разгони комунититѣ, обаче тѣ го убиватъ, раняватъ нѣколко войници и коне. Ескадрона се връща въ казармата.

Подполк. Халачевъ заповѣдалъ да поставятъ 16 картечници на покрива на казармата и отъ тамъ не дали да се приближатъ нападателятъ. Тамъ 500—600 души войници и охотници сж се отбранявали срѣщу повече отъ 5,000—6,000 души комунисти и земледѣлци.

Тукъ се почувствала друга беля. Патронитѣ намалели значително. Била дадена заповедъ да се пестятъ.

Това продължило безъ почивка до вторникъ следъ обѣдъ. Докажда помощ отъ Видинския гарнизонъ по Дунава съ единъ параходъ.

Веднага едно орждие отъ Дунава почнало да обстрелва тила на нападателятъ, друго, оставено въ турската чершия, почнало да обстрелва къмъ Щърбановата воденица и разсадника.

Обсадителятъ даватъ грѣбъ и почватъ да бѣгатъ. Види. се, още тогава Крумъ Пастрамаджиевъ е трѣгналъ, та да може сутринята, 60 клм. далечъ отъ Ломъ, въ с. Смоляновци да бжде виденъ.

Веднага пращатъ въ казармата двѣ каруци патрони, пристигнали отъ Видинъ.

Връзката съ казармата и града презъ цѣло то време е била застрашена. Комунисти стреляли отъ страничните улици и отъ прозорцитѣ на нѣкой къщи.

Тукъ загинватъ Камберовъ, Тозо и други граждани.

Въ срѣда сутринята нѣкой комунисти правятъ последното нападение на долната казарма, като

предполагали, че нѣма много войници. Завръзва се бой, въ който пада убитъ единъ кандидатъ офицеръ и нѣколко войника ранени, а отъ комуниститѣ 5—6 души убити и неизвестно колко ранени.

Това е последния напѣнъ отъ комуниститѣ и почватъ да бѣгатъ къмъ Голинци. Тукъ кавалерията е действувала и пада убитъ водителя имъ Александаръ Карастояновъ „Пурко“.

Ломския гарнизонъ цѣли три деня не е мигналъ само и само да запази своята клетва и вѣрностъ на отечеството. Видинския гарнизонъ за моментъ го смѣня, до като си починатъ въ сънъ кавалериститѣ.

Четири роти почватъ да гонятъ и обграждатъ комуниститѣ. Изплашени почватъ да бѣгатъ, като захвърлятъ всичко. Почва се залавянието имъ по домоветѣ, започна да работи военото сждилище и да се иска смѣтка за загиналитѣ офицери и войници.

Последствията сж извѣстни!

Така Ломъ геройчно се държа и не падна подъ комунистическа власть. Това въ голѣма степенъ се дължи и на умѣнието и безстрашността на подполковникъ Халачевъ.

Не мога да не спомена, че ломскитѣ телеграфо-пощенски служащи сж се мъчили по единъ своеобразенъ начинъ да дадатъ известие отъ Ломъ до София за положението. Пощенския чиновникъ Коста Светозаровъ отъ Ломъ е можалъ презъ „червениятъ“ — Фердинандъ да влезе въ връзка съ София по следния начинъ.

Повиква приятеля си отъ пощата въ София, Петъръ Дюлгеровъ. Слѣдъ редъ запитвания отъ интименъ, миналъ характеръ се увѣрява, че действително е той. Тогава му съобщава, че не е скоро получилъ известие отъ приятеля Гого (пощенски чиновникъ Видинъ), а и Борисъ (пощенски чиновникъ Рахово) не се обажда отъ дълго време. Моли, кога имъ пише, да ги застави да се обадятъ. Той отговорилъ, че скоро ще имъ пише и че ще му се обадятъ. По такъвъ начинъ сж могли да си предаватъ за положението.

Комуниститѣ отъ Фердинандъ, кждето бѣше главната квартира на Василь Коларовъ и Георги Димитровъ, имаха за цѣль да падне Ломъ и тогава къмъ Лакатникъ да прекъснатъ централната ж. п. линия. *Не се отдаде и революцията пропадна!*

Кръстовденъ — четвъртъкъ — 5 день

— 27 IX. Като видѣли въ София, че комуниститѣ здраво се държатъ въ Фердинандъ, престанаха да пращатъ отдѣлни роти, които се топеха и снабдяваха комуниститѣ съ оржжия, пушки и припаси, а решиха да действуватъ както въ воено време, съ настѣпление отъ всички страни. Топоветѣ отъ къмъ Берковица грѣмятъ, отъ къмъ Бѣлоградчикъ сжщо, отъ къмъ Криводолъ взеха по ясно да се чуватъ. При все това, куража на комуниститѣ не бѣ малъкъ. Тѣ чакаха своята участъ на Кръстовденъ.

Ние, свещеницитѣ, безъ да питае, служихме въ черквата тоя день. Бѣха дошли повече жени и стари мжже. Направихме водосвѣтъ 4-ма свещеници:

Протоѳереи Станъ П. Димитровъ — с. Флорентинъ, прот. М. Ивановъ, Иеремонахъ Антимъ отъ Клисурския манастиръ и мое смирение.

На велики входъ и въ „Спаси Господи“ поменахме „Царю Борису“. Веднага се разнело, че и въ новата властъ се поменва „Царя Бориса“. Навинитѣ комунисти казвали: ние не сме противъ Царъ Борисъ, ние сами ще го изберемъ председателъ на републиката! Така се обясни нашето поменване на Царя и тѣхното мълчаливо съгласие. Пъкъ и въ онова време нѣмаше кого да питамъ. Топоветѣ не преставаха да бумтятъ отъ всѣкъждѣ по близко и по близко.

Къмъ 10½ часа отидохме на гарата трима свещеника да питаемъ: може ли да заине отецъ Станъ П. Димитровъ родомъ отъ с. Флорентинъ за Видинъ и отъ тамъ за родното си село?. На гарата срещнахме свещеникъ Андрей Игнатовъ — Медковския герой — съ сабля презъ рамо. Като познатъ, отдѣлихме се четримата свещеници и го питаемъ: що търси по това време тукъ? Той събши, че има тренъ на разположение, извади отъ революциония комитетъ единъ откритъ листъ, съ който се дава право свещенику Андрею да издирва и снабдява революционата армия съ припаси и снаряжения. Съ гордостъ го посочи! Казахъ му, че върши лудории и намъ, свещеницитѣ, не подобава да се занимаваме съ тия работи и че друго е предназначението на свещеника. „Азъ не съмъ еноръ свещеникъ! Уволненъ съмъ! И зная, защо върша всичко!“—отговори свещеникъ Андрей Игнатовъ.

Познавахъ го отъ младини, знаехъ, че има чифликъ отъ 300 декари, зная че всичко върши за далавери. Не скрихъ при всички да му ява, че не е искренъ въ дѣлото.

Главнокомандующия революционата армия бѣга. Къмъ 1 часа подиръ обѣдъ голѣмцитѣ комунисти и водачи почнаха да отстъпватъ къмъ Балкана, аслж и тѣхната парола бѣ „Балканъ“. Въ моята кѣща живѣеше адвоката Исай Иванчевъ. Боленъ безъ болестъ отъ страхъ. Къмъ 1½ часа при него дойде главнокомандующия на всички революционни армии въ мятежа, Гаврилъ Геновъ, зетъ на Исай Иванчовъ — и отиде право при него. Говорѣха 10 минути. Подканялъ Исай да бѣга, че войски идатъ, обаче той едва ставаше, краката не го държатъ. Чакахъ на двора и на излизане го запитахъ: „Какво направихте, господине, кажи ми истинското положение“? Не скри: — „бити сме, дѣлото пропадна, ще дадемъ последното сражение на байра, Нека става, каквото ще“!

На първо време повѣрвахъ, че действително ще дадатъ сражение въ града, още повече като помнѣхъ, какво стана въ недѣля; но отъ друга страна се усѣмнихъ, като го видѣхъ бледъ, посърналъ, безъ да има нѣкой да го придружава, като главнокомандующъ.

Досѣтихъ се — да не би да бѣга — и го проследихъ. Ако, действително, ще дадатъ сражение, той ще отиде въ центъра на града при другаритѣ си и ще имъ съобщи; ако ли бѣга, той ще

вземе страничните улици и не ще отива да подготвятъ сражението.

Излезе последното върно. Той бѣга и се отдѣлил отъ другаритѣ, да не би да му искатъ смѣтка за извършеното дѣло. Плахъ взе страничните улици къмъ Балкана и отъ тамъ за Сърбия.

Спокойствие въ наивнитѣ комунисти.

Следъ малко обмисляне решихъ: менъ, енорииския свещеникъ, предстои важна работа. Почти всички главатарии се истеглиха, кои още вчера, кои преди обѣдъ, останаха въ града наивнитѣ комунисти и излѣганъ народъ. Войскитѣ идатъ, комуниститѣ ще отговарятъ съ гърмежи, ще стане сватка, колкото да се запали града. Въ тоя моментъ духаше силенъ западенъ вѣтъръ. Трѣбваше малко подпалване и ще изгори всичко. Никой нѣмаше да гаси. При това положение отивамъ въсредъ комуниститѣ и имъ съобщавамъ: „главатаритѣ ви сега съ къмъ Сръбската граница! Гаврилъ Геновъ, главнокомандующия, си замина. Войскитѣ идатъ. Ако дадете сражение тукъ, ще загинатъ невини деца и жени“!

Едни готвѣха, други друго вършеха и щомъ разбраха положението, като мравки поеха баира на западъ отъ Фердинандъ.

Отидохъ къмъ общинското управление. Тамъ Костадинъ Трифоновъ — учителъ, мой съученикъ отъ семинарията — и Илия Райчевъ получватъ хлѣбъ, сирене въ реквизициония складъ. Казахъ имъ истинското положение. Всички бѣгатъ на западъ, а тѣ побѣгнаха къмъ домоветѣ си.

Къмъ Веренишкия пѣтъ караха нѣколко рус-
няци, хванати въ с. Смолянѡвци. Питатъ: „Какво да
правимъ съ тѣхъ, кому да ги предадемъ“? Фелд-
шера Цанко Ивановъ имъ каза: „Складирайте пуш-
китѣ си на пирамида и вие и русняцитѣ да се
криете кой, кжде знае, че ей сега ще пристигнатъ
войскитѣ“! Така и направиха.

Освобождение на блокаритѣ и др.
Хр. Пуневъ. Бѣхъ предъ читалището, кждето
бѣха затворени всички блокари. Вардѣха ги трима
часовии. Презъ прозорцитѣ имъ казахъ за поло-
жението. Часовиитѣ ми казватъ да ги освободя.
Казахъ: „не съмъ ги затворилъ, нито съмъ
васъ поставилъ. Сега сме въ революция и не мо-
га да заповѣдвамъ Правете какъ ви учи ума. Моя
дѣлгъ е да ви кажа какво е положението и какво
ще стане следъ малко. Нека всѣки решава за се-
бе си. Немога да поемамъ самичккъ тая отговор-
ность въ това време“.

Отправихъ се къмъ околийското управление.
На 20 крачки срещнахъ Медковския свещеникъ
Андрей, но сега не така гордъ, както предъ обѣдъ.
Сега той менъ пита за положението. Бѣ възсед-
налъ на едно малко зелено конче. Новото е това:
„Края на лудоритѣ настѣпва. Ето войски идатъ
и следъ малко става сражение. Мисли му ти съ
шашката“! Дѣдо попъ Андрей разве расото съ при-
пускане на коня. Всички бѣгатъ на западъ, а той
— на северъ къмъ с. Медковецъ.

Колко комунисти имаше на долния край на
града, дѣдо попъ съ коня ги изплаши и нѣмаше

нужда да имъ се говори, че положението е опасно.

Въ тоя моментъ се срещнахъ съ д-ръ Илиевъ
и Ангелъ Свещаровъ — комунисти. Идатъ отъ око-
лийското управление. Питатъ мене за положе-
нието. Казахъ го. Обърнахъ имъ вниманието, че
въ читалището има 50—60 души затворени, и, ако
падне нѣкоя граната, ще затрупа всички. Решихме
трима да отидемъ да ги пустнемъ и коя властъ ги
повика, нека се събератъ пакъ. До като да оти-
демъ, двама отъ часовиитѣ бѣха хвърлили пушкитѣ
и избѣгали, а единъ влиза при тѣхъ и моли, ако
има нѣщо, за закрила.

Моето кметуване. Изъ града не се мер-
ка никаква жива душа. Поехъ по обратенъ пѣтъ
къмъ дома. Отбихъ се въ общинското управление.
Тамъ бѣ расилния Лазо Г. Любеновъ — шивачъ. Пи-
тамъ: „кжде е кмета“? Отговаря: „вжтре“! Е шомъ
е вжтре, я го извикай! — Нѣма го! Щомъ го нѣма,
а и нѣма и блокарския — азъ ще бжда кметъ и
седнахъ на кметския столъ. При всѣко друго вре-
ме се борятъ за тоя столъ, а сега бѣгатъ всички
отъ него. Чудно нѣщо!

„Слушай, Лазо, сега сме въ между-царствие:
намъ предстой да запазимъ общественитѣ вещи.
Заклучи всички складове! Ето, азъ ти отстѣпямъ,
бжди ти кметъ и Лазо седа на кметския столъ.
Ще бждешъ кметъ, до като се види положението!
Ще видимъ, кой ще те замѣсти“.

Това продължава 10—15 минути и азъ осво-
бодихъ общината, като оставихъ Лазо за кметъ.
Жива душа нѣмаше по главната улица, освенъ

единъ туберкулозенъ — Агрионъ — очакваше дано нѣкой куршумъ го освободи отъ живота.

Тръгвайки къмъ дома, съгледнахъ следъ мене двама анархокомунисти да ме следятъ. Азъ отъ другнта стърна, тѣ подиръ менъ. Носѣха по единъ хлѣбъ и една пушка. Енориаша Александъръ Фотиновъ отвори прозореца и ми каза: „Отивай си дѣдо, сега ще ти хвъркне калимавката!“ Право да си кажа, чакъ сега се уплашихъ и се мъчихъ какъ да се освободя отъ тѣхното следене. Най-сетнѣ съгледахъ единъ човѣкъ и му казвамъ съ високъ гласъ: „Бѣгай, чичо! Гаврилъ Геновъ избѣга преди 2 часа!“

Като чува тия думи, анархиститѣ бързо поеха за баира, а азъ къмъ дома си. Изпълнихъ дълга си, обаче напоследъкъ се изплашихъ много. Едва влезохъ въ дома и следъ 5 минути една граната избухна къмъ общината, друга къмъ Арсо Велевъ, трета другаде. Никой не се обади. Мъртва тишина, като че ли въ града никой не живѣе.

Въ моя домъ се бѣха събрали: Гоцо Митовъ, адвокатъ; Исая Ивинчевъ, адвокатъ и I Мирови съдия Гаврилъ Ленковъ.

Казахъ имъ, — ще обиколя пакъ енорията си. Подканихъ и тѣхъ. Писнаха жени и деца. Отвърнахъ имъ: стойте си! Самичкъ излѣзохъ!

Отидохъ въ дома на другъ адвокатъ. Потропахъ — излезе. Казахъ му: не бойте се, ей сега ще дойдатъ войскитѣ и града ще бжде освободенъ отъ новата властъ.

Не вѣрва. Идели земледѣлцитѣ отъ Бѣло-слатинско и ще направятъ поразии въ града. Невѣроятно ми се вижда това, но въ она моментъ, всичко казано, минаваше за истина и имаше търпимостъ. Побързахъ за дома си.

Войниците пристигатъ. Следъ 10 минути първия афтомобилъ съ войници влезе отъ къмъ Берковица Последваха го още два афтомобили съ едно орждие. Изгърмѣха пушки, картечници — нѣщо страховито се чуваше. Излѣзохъ да видя, единъ войникъ стрѣля надъ насъ, казахъ да се отдалечатъ придружаващитѣ ме и отидохъ къмъ центъра на града при тѣхъ. Първиятъ имъ въпросъ бѣ: „Има ли комунисти въ града и ще окажатъ ли съпротива?“ Обяснихъ имъ, че комуниститѣ се отеглиха преди 1½ часа и нѣма да окажатъ никаква съпротива. Питаха: „има ли черквата камбана?“ Отговорихъ: Да! И тѣ накараха Тома Морковъ и протестантина Истатко да я биятъ за тревога. Това билъ сигнала да настѣпятъ останалитѣ части. Момъка Петъръ Петковъ отиде съ конь да съобщи на военитѣ части, че града се предава безъ съпротива отъ комуниститѣ. Следъ малко града бѣ изпълненъ съ войски отъ Враца и София. Орждията обстрелваха околността на града и не позволяваха вече излизане отъ него. На всѣка улица и картечница: не може птиче да прехвъркне и да не се забележи.

Така, на 27, IX. 1923 година, следъ петъ дневно комунистическо управление, града бѣ освободенъ отъ войскитѣ.

Последен комунистически гърмежъ.

Не трѣбва да се премълчи, че когато мнозина комунистически водители още отъ срѣда или рано сутринта четвъртакъ поеха за Сърбия, единъ — единственъ адвокатътъ Асенъ Грековъ се отегля последенъ, чакъ когато софийскитѣ афтомобили навлѣзоха въ града. Тая постъпка, последенъ да се отегли му прави честъ! Стреля срещу афтомобилитѣ, счупва на единъ предното стъкло. Войницитѣ слизатъ отъ афтомобилитѣ почна се престрелка и го раняватъ въ челюстѣта. Раненъ, съ избити зъби, следъ 3 дена пристига въ Сърбия.

Нека тукъ спомена за другъ, пакъ така преданъ на своята идея. Берковица се освободи. Мнозина помагаха; но когато да се освободи Фердинандъ, никой не се помръдна отъ Берковица, освенъ запасния офицеръ Щилиянъ Панайотовъ. Съ пушка въ ржка, той е влезълъ въ града съ втория афтомобилъ, и, когато Асенъ Грековъ стрелялъ въ афтомобила, — веднага е залегналъ да се стражава съ него.

Освободи се града.

Бѣха поканени всички лица да заематъ длъжноститѣ си. Старши офицеръ имъ каза: сега ви освобождаваме, да не дава Богъ втори пътъ да дохождаме. Боя, най напредъ, отъ васъ, блокаритѣ, ще почнемъ. Нашъ, по право, мой Лазо — шивача отстъпи кметството на избрания по рано Гаврилъ Първановъ. Настъпи нощъ и чакахме утрото.

Затворникъ при комуниститѣ. Нека се повърнемъ малко. Въ всѣко село имаше затво-

рени хора при режима на комуниститѣ. Замолихъ нѣколко души да опишатъ своето положение, какъ сж прекарали. Молихъ ги да не преувеличаватъ, а да опишатъ самата истина, още повече, че това тѣхно писмо ще бжде напечатено. Отзова се Димитъръ Камарашки отъ с. Соточино, сега въ гр. Фердинандъ.

Ето какъ той описва своето пребивание въ затвора въ с. Соточино, Берковско, презъ време на мятежа

„Роденъ съмъ въ с. Студено буче, Фердинандска околия. Оженихъ се за девойка отъ с. Соточино. Две години преди революцията отидохъ да живѣя въ селото на жена си. Политически убеждения имамъ и съмъ националъ либералъ. Въ Соточино имаше още единъ — П. Джоновъ — демократъ. Всички други бѣха комунисти. Презъ всичкото време бѣхъ бойкотиранъ отъ всички въ селото.

Не ми даваха вода отъ общата чешма. Ако отиде нѣкой отъ семейството ми, ще го освиркатъ, наругаятъ, ще му се заканятъ съ тояги. Бѣхъ принуденъ да отивамъ да наливаамъ вода на едно кладенче, където другитѣ не ходѣха.

Доде ли вършидба очаквахъ сжщия бойкотъ. За да имъ услужа, помагахъ на всички, дано се съгласятъ и на менъ да помогнатъ. Презъ 1922 г. следъ като имъ помогнахме да овършатъ снопето си, кога дойде време да се върше мойто снопе, — всички по даденъ знакъ наседаха и никой не помага, смѣятъ се отъ далечъ и никой не се мърдва. Благодарение на персонала на вършачката, който схвана

положението и една единствена баба Пуна, можахъ да си овърша снопето. Когато си търгнахъ съ колата — друго чудо: всичкитѣ клечки отъ колелата и всички жегли вземени. Пакъ смѣхъ и освирквания отъ „другаритѣ“.

До тамъ стигнаха подигравкитѣ, че бѣха назовали кучетата си на мое име „камарашки“. Щомъ ме видятъ, почватъ да призоваватъ кучетата си: „на, камарашки, ела тукъ, яшъ хлѣбъ“! и други подигравки.

Така ме тормозѣха, че бѣхъ принуденъ да не държа никакъвъ добитъкъ въ село.

Сжщата година имахъ 1 кокошка съ 8 пилета. Тя отишла въ нивата на сжседа комунистѣ — Георги И. Коловъ. Направиха протоколъ, че моята кокошка съ 8 пилета изяли 963 кгр. жито. Цѣлата нива едва има 500—600 кв. метра. Нали председателя, Ставри Димитровъ е комунистѣ, както и учителя М. Тодоровъ! Така написаха протокола. Платихъ, но решихъ въ себе си да се изселя отъ това село.

Когато се обяви революцията, бѣхъ въ с. Сотоцино. На 23. IX. рано легнахъ и заспахъ. Никога не очаквахъ, нито пъкъ нѣкой ми е казалъ, че ще обявяватъ революция. Къмъ 10 часа вечерята гъмжило народъ въ двора и една пушка гръмна. На вратата почнаха да биятъ и викатъ: — „ставай“! Рипнахъ по долни дрехи и гледамъ двора пълненъ съ хора.

Показа се Цеко Ивановъ, водителя имъ и ми казва: „излизаи“! Помолихъ го да се повърна да си

взема горнитѣ дрехи и палто. Не ми позволи. Излѣзохъ и петъ души почнаха да ме биятъ най-немилоствиво. Сжсеха ми дрехитѣ и полуголъ ме затвориха въ мазето на Първа Гогова. Въ това мазе стопанитѣ си затваряли свинетѣ — пълно съ блѣхи. Въ мазето намѣрихъ П. Джоновъ съ строшена глава, отъ която течеше кръвъ. Билъ го учителя комунистѣ Ангелъ Стояновъ.

Преди да ме затворятъ Спасъ Стояновъ, комунистѣ ми завирá единъ леворверъ въ устата и ми казва: „Признай, че ние сме сега на власт! — Не признаешъ ли и не мирвашъ, ще бждешъ убитъ“!

Затвориха ни, заключиха и поставиха четири души да ни пазятъ, като имъ забраниха да говорятъ съ насъ. Храна ни донасяха отъ домоветѣ, но я винаги пребрѣкваха съ прѣсти, да не би да има въ нея оржие или друго нѣщо.

Къмъ 10 часа въ недѣля докараха при насъ Рангелъ Миленовъ отъ с. Видлица. Той бѣ вързанъ съ две вжжета, единъ го водеше отъ предъ и държеше вжжето, другъ отъ дире държеше другото вжже. Съ смѣхъ и подигравки го туриха при насъ.

Понедѣлникъ, вторникъ прекарахме въ затвора. Докараха още единъ, Петъръ Пейнски, отъ Копиловци. Не ни позволяваха да излизамъ по нужда вънъ, а ходихме въ едно кьоше задъ една бѣчва.

До като бѣхъ затворенъ „другаритѣ“ ми обраха 7 декара лозе и 2 ниви царевича отъ 8 декара. Никой не видѣлъ, кой бралъ. Нито пъкъ ми е платилъ нѣкой, до сега, тая загуба.

Въ срѣда се дочу, че дошълъ Георги Русиновъ заедно съ двама голѣмци въ единъ файтонъ. Голѣмо брожение се чуваше въ селото, кучетата не преставаха да лаятъ. Голѣмъ страхъ изпитахме за живота си.

Къмъ 11 часа нощта, срещу Кръстовдень, дойде Младенъ Тодоровъ и плачешкомъ ни освободи. Каза ни, че дѣлото имъ е загубено и ще бждатъ избити, както тѣ, така и децата имъ.

Каза ни да се спасяваме, кой кжде знае, че комунистите сж въ отстѣпление и може нѣкой въ яда си да ги убие.

Побѣгнахъ и стигнахъ близо до кжщата си. Гледамъ хора се мѣркатъ, кучетата лаятъ. Не смѣяхъ да отида въ кжщата си. Побѣгнахъ въ една овощна градина, покачихъ се на единъ орѣхъ, но се изпуснахъ и паднахъ. Подъ орѣха билъ другъ човѣкъ. Той бѣга отъ менъ, азъ отъ него. Кжде да се ходи? Отидохъ въ съседното село Сръбляница и тамъ полуголъ молихъ въ първата кжща да ме скриятъ отъ комунистите, да не бжда убитъ.

Попаднахъ въ кжщата на дѣдо Първанъ, който ме постави на тавана на една плѣвня. Тамъ престояхъ до сутринята. Дадохъ ми хлѣбъ и храна и бѣхъ добре. Замолихъ бабата му. Може, какъ може, да отиде да обади на домашнитѣ ми да не се тревожатъ. И действително следъ единъ часъ жена ми иде и заповеднически казва: „Слизай отъ плѣвнята, царството на комунистите се свърши!“ Бѣ ми донела и горнитѣ дрехи. Облѣкохъ се и си отидохъ у дома.

Така препатихъ въ затвора презъ комунистическия мятежъ въ с. Соточино. Това ме накара да се изселя и сега съмъ въ Фердинандъ.

1. IX. 1931 година.

(п.) Д. П. Камарашки“

Коментариите на писмото сж излишни. То ясно говори за патилата на Димитъръ. Той е живъ и може ги потвърди.

Войската действа. Сжщата вечеръ — четвъртъкъ — офицеритѣ посетиха въ болницата раненитѣ офицери и войници. Отъ тѣхъ научиха за убититѣ имъ другари. Негодуването между тѣхъ за отплата бѣ голѣмо. Всички се извиняваха, че причинителитѣ на тия събития сж избѣгали.

Посрѣдъ нощъ, къмъ 12 часа, когато спѣхъ, ме събужда Мирвия сждия Ленковъ съ енориаша Атанасъ Бодурски. „Ставай, дѣдо попе, кжщата ни палаятъ!“ Сждията, квартирантъ, моли да дадатъ време да се изнесе.

Станахъ набързо и се облѣкохъ. Що виждамъ? Градътъ свѣтналъ отъ запаленитѣ кжщи на комунистите. Нека се знае, че нашитѣ комунисти не сж, като западнитѣ пролетарии, само съ две рѣце. Напротивъ почти всички си иматъ кжщи. Най-хубавитѣ сж на комунистите. Енор. свещеникъ е за добро и зло. Отидохме тримата въ общ. управление. Тамъ бѣха офицери и мѣстни власти: кметъ, околийски началникъ и др. Подиръ менъ вървѣше мирвия сждия Ленковъ и съобственика на кжщата Ат. Бодурски. Молихъ офицера да има предъ видъ, че

това е Мировия съдия, жена му е въ положение и не може се изнесе. Молихъ да не се пали кжщата, понеже не е на комуниста Г. Русиновъ, а е на неговия тъстъ — дѣдо Атанасъ, който нищо нѣма отъ комунизъмъ, — а билъ старъ — народнякъ.

— „Въ нея е спалъ Г. Димитровъ и В. Коларовъ, отъ тамъ запалиха цѣлия тоя край, отъ тамъ зета на тоя старецъ се сражавалъ съ насъ, избивалъ е офицери, войници. Да се запали кжщата! Дайте на съдията двама войника да изнесатъ багажа му!“ — каза старши офицеръ.

Казахъ още една дума, а офицера се обърна къмъ менъ: „Твоитѣ синове, къде бѣха и къде сж?“ Револвера бѣше на масата, азъ изтрѣпнахъ. Единъ гражданинъ каза: „Не е тоя свещеникъ. Той нѣма възрастни синове!“

Да се обърне така къмъ мене офицера бѣ правъ. Донесено му бѣ, че на единъ свещеникъ двата сина сж взели живо участие, като предводители въ революцията, а имало е свещеници съ комуниститѣ.

Студени трѣпки ме побиха и азъ поехъ да излизамъ къмъ вратата. Въ това време видѣхъ адвоката, квартирантъ, Исая Иванчовъ — арестуванъ. Повърнахъ се и свидетелствувахъ, че Исая презъ всичкото време на революцията е билъ боленъ. Ималъ е температура 38° — 39° и не е мръдналъ отъ дома!

— „А съгласенъ билъ, да се обяви революцията, съялъ семето. Не взелъ участие, че билъ боленъ, а щомъ далъ съгласието си за революцията,

взелъ е участие въ нея. И ако бѣше здравъ и той да е презъ границата. Закарайте го въ ареста!“ Така отговори офицера.

Повече неможехъ да говоря, особено като знаехъ, че и свещеници сж взели участие въ тая революция. Благодарение на тоя разговоръ и многото багажъ на мировия съдия Ленковъ — кжщата на дѣдо Атанасъ бѣ спасена отъ опожаряване. Съдията Ленковъ се помжчилъ да защити адвокатата Исая Иванчевъ, но му билъ посоченъ револвера и той млъкналъ.

Петъкъ — сутринята — 28. IX. 1923 г.

Града е обиколена отъ военни постове. Никому не позволяватъ да излиза на вънъ. Дава се заповѣдь: Всичко мъжко население отъ 19 години да се яви на пазарището!

Почнахме да излизаме и се строихме по 4 на редъ въ пазарището. Най-напредъ бѣхме трима свещеници. Военни патраули претърсваха кжшитѣ, да не би да се крие нѣкой или пъкъ да не бѣ дошелъ.

Отъ свещеницитѣ личеше, че нѣма стария свещеникъ. Пратиха двама войника да го докаратъ. Всичко мъжко население бѣ построено на въ дълга колона по четири.

Офицера Харлаковъ държа следната речъ: „Граждани, имамъ неограничени права и властъ да потуша тоя бунтъ противъ държавата! Внимавайте! Не ме подвеждайте! Нека всѣки си получи споредъ дѣлата! Всички жители отъ града да се отдѣлятъ, всички други да останатъ!“

Отдължихме се гражданитѣ отъ негражданитѣ. Всички не граждани бѣха арестувани и после разследвани, защо сж се намѣрили по това време въ града.

На насъ, гражданитѣ, дадоха заповѣдь: всѣкой, който е взималъ участие противъ държавата въ тоя мятежъ, да излѣзе 10 крачки напредъ! Смѣешъ ли да не излѣзешъ? Цѣла рота съ пълни пушки и ножове, построена чака.

Близо половината излѣзоха и се построиха на редица отъ по четири.

— „Значи, вие почти всички сте комунисти?“

Много бой падна, особено на учителитѣ, чиновницитѣ и взелитѣ участие въ боя срещу войскитѣ.

Бититѣ щѣха да останатъ преблагодарни, ако само съ боя можеше да се мине и нѣмаше затворъ и застреляния.

До сутринята затвориха всички външни лица и всички граждани, които сж взели участие въ тоя мятежъ. Бѣше затворенъ и събрата священ. М. Ивановъ, заради синоветѣ си, които взеха участие въ мятежа и избѣгаха въ Сърбия.

Моето семейство се намираще въ с. Каменарикса и молѣхъ да ми разрешатъ да отида при него. Тово сторихъ въ петъкъ къмъ 12 часа.

Попъ Андрей отъ с. Медковецъ се сражава съ топа. Помнятъ читателитѣ, че вчерашния день — Кръстовденъ комуниститѣ очистиха гр. Фердинандъ. Едни бѣгаха къмъ балкана, други по домоветѣ си. Помнятъ какъ Медковскиятъ священникъ съ зеленото конче изплаши мнозина и побѣгна на северъ къмъ с. Габровница—Медковецъ.

Едно стигане, веднага поема топа на трена и почва да дава вистрели ту къмъ Медковецъ, ту къмъ Бойчиновци. Войски отъ София, войски отъ къмъ Видинъ пристегатъ обрача около дѣдо попъ. Той не преставалъ да стреля ту на едната, ту на другата страна. Като се здрачило, заминалъ и топъ, и тренъ, и побѣгналъ да се крие въ с. Безденица, кждето ималъ женена сестра за единъ учителъ. Казватъ, че, когато той влѣзълъ отъ единия вратникъ, войскитѣ влѣзли отъ другия. Сестра мудала хлѣбъ и още сжщата нощъ избѣгълъ да се крие въ една пуста черновълнска кошара. Тукъ друга беда. Единъ овчаръ искалъ да си накладе огънь и отишелъ да търси сухи съчки за цѣлбата. Пипалъ, липалъ и напипалъ човѣкъ: „Кой си ти“? Дѣдо попъ го позналъ по гласа и се обадилъ. Молилъ го да му донесе хлѣбъ и вода.

Овчарътъ отишелъ и му донелъ, но гузна съвѣсть стои ли? Дѣдо попъ избѣгалъ въ чифлика си и тамъ го заловили войницитѣ.

Не се мина много и бива обѣсенъ въ Медковецъ на единъ телеграфенъ стълбъ.

Така завърши священникъ Андрей Игнатовъ отъ с. Медковецъ.

При потушаване на тоя мятежъ падна убитъ и священникъ Никола Кръстевъ съ сина си — отъ с. Куле-Махла — Ломско.

Въ с. Чипоровци бѣ убитъ иеромонахъ Иосафъ, егуменъ на Чипровския манастиръ, за гдето е благословилъ революцията, а споредъ други несправедливо набеденъ въ това.

Въ сѣщото село бѣ убитъ разпопа Тодоръ Петровъ Илиевъ отъ с. Бѣли-Мелъ. Неговата участъ е блиска до тая на медковския свещеникъ. Той взе живо участие въ революцията и бѣ раненъ въ дѣсната рѣка. Когато попъ Андрей избѣга отъ Фердинандъ да отиде да се сражава съ топа, разпопа Тодоръ Петровъ съ друго орждие, карано съ коне, отстѣпи презъ Фердинандъ и замина къмъ родното село Бѣли-Мелъ. Той караше топчето повече за салтанатъ. Въ родното си село се хвалилъ, че ще дава сражение на българскитѣ войски. Стария учителъ Луканъ го съветвалъ да се махва отъ селото, че ще навлѣче нѣкоя беля. И, действително, той продължилъ къмъ с. Чипровци, като оставилъ и орждие и коне подъ с. Железна, безъ да гръмне ни веднажъ съ него.

Въ с. Чипоровци билъ заловенъ съ двама други бѣли-мелци.

Тамъ не знаели за тѣхното участие въ революцията и питали телеграфически въ с. Бѣли-Мелъ. Общинската властъ, въ която влизалъ и баща му, отговорила: „Двамата да се пуснатъ, а разпопа Тодоръ Илиевъ задържи!“

Тамъ намѣрилъ кончината си разпопа Тодоръ Петровъ Илиевъ.

Тия сж жертвитѣ отъ свещеническото съсловие при потушаванието на тоя революционенъ мятежъ.

Капитанъ Моневъ. Помнятъ читателитѣ, че първата и най важна грижа на комуниститѣ бѣ да осигорятъ тила, т. е. пѣтя за бѣгство въ

Сърбия. Бѣха избрали чипоровската долина. Първата имъ работа бѣ да обезоржатъ малкото гранични войници, който бѣха на постъ надъ село Чипоровци. Това, както сте вече чели въ първитѣ страници, е станало 11 часа нощта — срѣщу нѣдѣля. Тила имъ бѣ постоянно застрашенъ отъ граничния оф. капитанъ Моневъ. Съ малкото войници той често правилъ набѣги до с. Горни-Ломъ, Руженци, мжчелъ да мине къмъ с. Превала, Фердинандско, застраши тила и пресече пѣтя на отстѣплението на Фердинандската революционна армия. Неговитѣ набѣги сж били отблъснати отъ учителя, зап. офицеръ Миладинъ Кунчевъ отъ с. Желѣзна. Нему бѣ пратена картечница отъ Фердинандъ още въ поне-дѣлникъ съ заповѣдь да не допусне, до като е живъ, — капитанъ Моневъ да напредва отъ Суха падина къмъ Фердинандъ

И, действително, Миладинъ Кунчевъ нѣколко пѣти отбива напѣна на капитанъ Моневъ. Въ тия сватки е ранилъ нѣколко войника, даже и убилъ едного. Противницитѣ сж се знаели и познавали лично.

Кап. Моневъ е питалъ Кунчева: „Не си ли самъ зап. офицеръ, не си ли се клелъ за вѣрность на отечеството, не си ли сега ти и жената ти на държавна служба — учители?“

Твърдятъ, че Кунчевъ отговорилъ: „Всичко върша по заповѣды!“

Отстѣпватъ всички, отстѣпва и М. Кунчевъ. Стига до балкана, близо до сръбската граница. Домилело му за домъ, за семейство, за роднини, за България и решава да се повърна. Какво ще, нека става!

Попада въ ржцетъ на сжщия, капитанъ Моневъ, когото държа на кракъ цѣли 5 дена; попадна на отряда, отъ който рани и уби войници. Развърската се досеща.

Миладинъ Кунчевъ бива убитъ!

Важното е тукъ, че той, съзнавайки вината си като интелегентъ и зап. офицеръ, молилъ да бжде изкупителна жертва, а не и подчиненитъ му, което било удовлетворено.

Междущарствие. Пжтувайки въ петъкъ за родното с. Камена Рикса, азъ се намѣрихъ въ междущарствие. Минахъ селата Долна и Горна Вереници. Войскитъ бѣха стигнали само въ Фердинандъ. Въ тия села новата комунистическа власть сама свалила червеното знаме отъ общината и моли да заеме старата власть управлението. Но старата власть не ще да поеме. Въ едно село не само, че не поема стария общински кметъ, но неще да напустне затвора, кждето сж били затворени. Нека додаты войскитъ, тѣ ще ни възстановятъ правата. Инатъ българи: на мирно време се борятъ за кметуване, а сега бѣгатъ отъ него.

Тълпи бѣгащи комунисти и земледѣлци постоянно се движатъ. Нѣкой блуждающъ ходи, ходи къмъ балкана, па го видишь, повърне се до нѣкжде и пакъ въ обратна посока. Краката го движатъ, ала ума не решава въ всеки моментъ едно: „Да бѣгамъ! Малко, малко, защо да бѣгамъ? Нищо не съмъ сторилъ, други ме накараха!“ Слѣдъ малко: „Виновенъ съмъ, това е държава, клелъ съмъ се да я пазя. Що направихме?“

Единъ подобенъ ме среща. Повърналъ се, знае вече, що правятъ войницитъ, кжде минатъ. Пита: „Кажы, дѣдо попе, какво да правя? Деца, кжда не ми се заминава, спокойствие нѣмамъ да дочакамъ войницитъ! Кжде да се дена? Пусты остали тия, кои ни тикнаха и подведоха въ тоя бунтъ?“ Плачейки, той захвърли пушката. — „Пуста уопстела, кога ще възтава противъ отечество!“ Съжалихъ го, но какво да му кажа?...

Коне съ юзды пустнати на произвола, тукъ платнище, тамъ захвърлена лущка, по нататкъ до нѣкое дърво вързанъ конъ, безъ господарь! Въобще, разбита команда!

Сжщото положение и въ родното село Камена Рикса. Комуниститъ свалили червеното знаме отъ общината и съ сълзы молятъ старата власть да дойде да вземе управата, ала тя не рачи.

Малко преди моето пристигане миналъ отрядъ отъ Бѣло-слатинско презъ селото.

Отряда на Фердинандъ Козловски. Подплашени отъ плевенския гарнизонъ кнеженскитъ водители Ферд. Козловски, Г. Михайловъ, Ст Цановъ съ отрядъ повече отъ 150 — 200 души, добре въоржжени и подъ строга команда, поематъ по направление къмъ Чипоровци и балкана за Сърбия. Като приближили до гр. Фердинандъ, научили за пристиганието на войски, завиватъ подъ Фердинандъ къмъ Вълкова Слатина и къмъ 10 часа сж били на почивка въ с. Камена Рикса, кждето сж търсили водачъ за Чипоровци.

Усъмнили се и за по сигорно движение взели заложникъ Йорданъ Василевъ, въ когото намѣрили 2 леворвера. Застѣпилъ се за него братовчеда му Илия П. Йордановъ и него арестували, застѣпя се трети и то комунистъ и него взели, най после четвърти се застѣпя и него взели. По такъвъ начинъ четрима заложници взели отъ Камена Рикса, понеже се осъмнили, да не би нѣкои да ги преследва отъ селото.

И тръгватъ презъ с. Челюстница за Бѣли-Мелъ и отъ тамъ за Сърбия.

Контра действие. По главнитѣ водители заминаха още срѣда, други четвъртъкъ. Нѣкой, навни, изостанали, тръгнаха въ петъкъ за балкана. Водителитѣ имали въ себе си пари, знаели, кжде ще отидатъ, а тѣхнитѣ последователи нѣмали и не знаели. Първитѣ пѣтували съ коне, а останалитѣ пеша. Притѣмнело на единъ Тодоръ Коловъ Лешкинъ отъ с. Безденица подъ село Бѣли Мелъ и убива водителя, юристъ Владимиръ (Минчо) Петковъ р. с. Люта, ранява другаря му П. Коцовъ Дашковъ*), а третия имъ другаръ Петъръ Оризарски избѣгалъ въ с. Люта, безъ да го засегне куршума. Комунистъ комунисти избива!

Такава участъ постига и ще постигне всѣки, който лекомислено си играе съ човѣшкия животъ и тласка тѣлпитѣ къмъ необмислени работи. Ако това не станѣ масово при първия опитъ, при втория

*) Починалъ отъ ранитѣ въ гр. Фердинандъ следъ нѣколко деня.

тѣлпитѣ не криватъ: ние ще се разправимъ съ водачитѣ си, па после ще позволимъ да ни напуснатъ.

Кнеженския отрядъ, като вижда за убийството подъ село Бѣли-Мелъ, отъ друга страна се гръмнали нѣколко пушки подъ селото, не смѣялъ да преминава въ населени мѣста, а поелъ гората между с. Ковачица и Бѣли-Мелъ. Сръбската граница се виждала.

Да се измѣни посоката, помогнало и това обстоятелство, че отъ Фердинандъ заповѣдали въ Бѣли-Мелъ да спратъ отсѣпленieto. Ив. Пешевъ отъ Чипоровци се случилъ на телеграфа и заповѣдалъ на нѣкои съ намиращитѣ три пушки въ тоя моментъ да спратъ отсѣпачицѣ части.

Уплашенъ, отряда Козловски освободилъ заложницитѣ отъ с. Камена-Рикса, а и позволилъ на своитѣ: кой иска да го слѣдва, кой не ще, да се повръща. Много души се повърнали. Пуснали и всички коне на свобода.

Престояхъ въ село Камена-Рикса само една нощъ и въ сѣбота се завърнахъ пакъ въ гр. Фердинандъ, кждето се научихъ, че първа партида мятежници били вече убити.

Свѣто замѣлчаване. Въ недѣля, ходѣйки по булеварда, ме извика единъ войникъ да се ява въ двора на общинското управление. Тамъ на една маса наседали офицери и до тѣхъ околийския началникъ, кмета и др., повикватъ затворницитѣ отъ селата и разпитватъ, кой кжде е билъ презъ време на мятежа и що е правилъ въ Фердинандъ?

Въ тоя моментъ, когато съмъ заминалъ, по-викали Ив. Първановъ отъ с. Видлица — сжщия, който се криеше въ яхъра на Арсо Велевъ презъ време на мятежа. До него още двама сьселяни: Илия Средковъ и Иванъ Илиевъ. Офицерътъ пита: „Върно ли, че сж се крили тия презъ време на мятежа“?

Въ менъ стана нъщо несобикновено! Да кажа,— крилъ се само Ив. Първановъ, това значи да обвиня другитѣ и да стана причина за тѣхната смъртъ. Замълчахъ и казахъ и тримата бѣха!

— „Щомъ е така, веднага да имъ дадете открити листове и да заминатъ за домоветѣ!“—каза офицера.

Единия Ив. Първановъ, който действително се криеше, бѣ съ спокойна съвѣсть, а останалитѣ двама, знаейки всичко, дохождатъ и молятъ да имъ ударя по една плѣсница.

Бѣгайте, молѣхъ имъ се! Изтеглихъ имъ уши-тѣ и имъ казахъ никому да не казватъ за освобо-ждаването имъ и да не излизатъ отъ домоветѣ си.

Минаха се 2—3 седмици и бѣха наклеветени и пакъ ги задържаха, ала положението бѣ корено променено отъ първитѣ дни. Сега сж живи и здрави.

Последствията: — Тъжна картина.

Всички комунисти, които сж убивали, които сж вземали дрехи отъ офицеритѣ, които сж взели отговорни длъжности, като армейски лѣкари, обявявали мобилизации и др. бѣха избивани ношно време. На нѣколко мѣста около града се направиха другарски гробници.

При усмиряване на селата*) се дадоха по-малко жертви. Най-много жертви сж дадени въ селата Лопушна и Соточино.

Отначало не позволявахъ да се извършватъ религиозни обряди, а по сетне разрешиха.

Тъжна картина бѣ тая революция съ последствията си! Да се не връща!

Въ това бързо потушване се дадоха и доста невини жертви. Гражданството бѣ уплашено и саштисано. Молихме да се отдадатъ всички на гражданското правосъдие и то при спокойствие си каже думата.

Отговаряха: „Така умиряватъ тѣхнитѣ вджновители отъ съветска Русия, така по тѣхния методъ и ние постъпваме!“

Повече неможемъ да говоримъ. Времето бѣ особено. Имаха неограничена властъ да потушатъ тоя бунтъ. Да бждатъ така строги помагаше и това обстоятелство, че имаше ранени офицери, на едного окото избито, ранени умирающи войници въ градската болница. Всичко това предизвикваше, особено когато почине нѣкой войникъ.

*) Въ с. Чемишь отива военна команда да осмири селото, подъ вод. полковникъ Кузмановъ. Единъ старецъ казва на полковника за сина: дайте при васъ да го набия, че по рано, когато го сждѣхъ, за насъ старитѣ казваше, не разбирамъ нищо, че сме изкуфели. а тѣ, младитѣ, ще оправятъ свѣта. Управиха го съ главата на долу!

Полковника заповѣдалъ да доведатъ сина и бащата си: аложилъ волята съ тоягата!

Министъръ Касазовъ. Работѣха доста граждани дано дойде нѣкой отъ министритѣ и се омекоти положението.

Най сетне на 8. X. дойде министъръ Касазовъ. Заобиколенъ отъ тукашнитѣ приятели Влаховски и Н. Ангеловъ посети всички затворници.

Най-много имаше затворници въ общината и той имъ държа следната речъ:

... „Вие сте възтанали съ оржие срещу законата власть въ България. Организираната държава е длъжна да се брани. Нима, когато вие сте взели пушкитѣ срѣщу нея, тя съ икони ще ви посрещне? Где сж вашитѣ вджхновители? Защо ви подведоха и избѣгаха, а оставиха васъ да отговаряте?

Въ евангелието е казано: „Който вади ножъ, отъ ножъ умира“! Ще разпореда да ви дадатъ на гражданското правосъдие, да получи всѣки споредъ дѣлата си“!...

Тая речъ създаде студень душъ на затворницитѣ, но тѣ се успокояваха, че ще бждатъ дадени на гражданското правосъдие.

Министъръ Касазовъ отиде въ другъ затворъ и запита затворницитѣ:

- Ти какъвъ си? — Лѣкарь—отговаря!
- Ти какъвъ си? — Фелдшеръ!
- Ти? — Желѣзничаръ!
- Ти? — Учитель!
- Ти? — Финансовъ чиновникъ!
- А ти? — Чиновникъ отъ Н. Банка!
- Ти? — Търговецъ.

Бре, вие сте имали отъ всички длѣжности за новата власть и си излѣзе! Замина за Берковица и на 9. X. на връщане го причакахме на гарата. Едни му занесоха вѣсло грозде.

Владимиръ Симеоновъ, Влаховски, азъ и Ив. Коларовъ бѣхме опълномощени повторно да го помолимъ да са спре бързото действие, а да се отдадатъ всички затворени на гражданското правосъдие. Обеща да говори на колегитѣ си и действително последвало нареждане да се отдадатъ всички на гражданското правосъдие.

Уви! Една вечеръ срѣщу 12. X. покарали 28 човѣка къмъ гарата, ужъ да ги откаратъ въ централния затворъ. Уплашени за сждбата си, се разбѣгватъ и нѣколко залпа ги повалятъ мъртви. Могли да избѣгатъ само 9 души*). Всички други загинватъ, даже и офицера раненъ. Види се, станало е боричкане.

Всичко това се разнесе като молния въ града. „Плачъ и ридание и писъкъ голѣмъ. Рахилъ плачеше за децата си и не искаше да се отеши, защото ги нѣма“. (Матей гл. 2, ст. 18).

Ако до тоя моментъ молѣхъ устно, сега отпавихъ сжщия день съ № 62 отъ 12. X. 1923 г. следното писмо:

*) Тѣ сж: Димитъръ Христовъ, Стефанъ Наконъ, Д. Илиевъ (Митрушка), Илия Ананиевъ, Евстати Горановъ, Христо Плевненски, Борисъ Минковъ, Христовъ и Косто Колевъ, почти всички сега крепители и защитници на днешния строй.

До Господина
Коменданта на гр. Фердинандъ
Тукъ.

Господине Коменданто,

Безумието и умопомрачието на водителитъ на комунистическата партия въ Царството повлече последователитъ си, а и невини хора на сила въ бунтъ противъ държавата и ние сме свидетели на сжбитията отъ 23. IX. до днесъ, ставащи въ града ни въ най голѣмъ размѣръ.

Като предстоятель на черквата въ града съмъ дълженъ въ тоя критиченъ моментъ да се обърна къмъ Васъ съ молба да се отдадатъ всички задържани на правосъдието, за да могатъ получи своето наказание споредъ дѣлата си и положението, което сж вземали въ тоя противодържавенъ мятежъ

Вамъ, господине коменданто, е повече отъ менъ известно, че главнитъ водители и предводители не сж между задържананитъ, а забѣгнали задъ граница, или избити отъ самитъ мятежници.

Вамъ нека бжде известно, че между задържанитъ има хора случайни, хора, които никога не сж хващали оръжието, нито пъкъ сж заставали противъ държавата.

Понеже времената сж „изключителни“ за нашия край, боя се, господине коменданто, че при бързо действие могатъ пострада и съвършено невини хора.

Ето защо, най учтиво Ви моля да се спратъ застрелванията, като задържанитъ се подведатъ подъ сждъ.

Ако тая молба ми бжде уважена, ще Ви моля да бжде съобщена на задържанитъ, понеже неизвестността на тѣхната сжба е повече отъ убийство.

Напълно увѣренъ, че това ми писмо ще бжде вземено въ внимание, свършвамъ съ апела: Стига кърви! Милостъ искамъ, а не жертви — казва Св. Писание.

Ферд. енор. свещ. Прот. Йорд. Поповъ.

Това писмо ми се повърна на другия денъ съ следния надписъ.

„Тук свещеника Попов

С молба да ме остави на мира.

№ 45 — 13, X. 1923 година.

Капитанъ (не се чете)

Комендант гр. Фердинанд.

Независимо отъ това избра се комисия отъ лицата: Владимиръ Симеоновъ, Илчо Бочевъ, Кр. Влаховски, Н. Ангеловъ, къмъ нея се присединилъ Ив. Коларовъ и замина на 14, X. въ София да действува и докладва за страшното положение въ Фердинандъ. Комисията е действувала предъ разни лица, по различни пѣтища.

Направи се отъ окр. управителъ анкета и се спрѣха всѣкакви за напредъ застрелвания. Всички останали затворници минаха на гражданск. правосъдие.

Времената бѣха опасни, сериозни. Това, което можахъ, сторихъ. Где отъ дветѣ страни така да сж действували? При все това, имаме доста упреци, че черквата нищо не е сторила. Дѣлжа да ява на тия господа, че кога сж на свобода, не търсятъ черква и свещеникъ, а кога — въ неволя, искатъ нейната намѣса, нейното застѣпничество! Като енор. свещеникъ имамъ точно опредѣлено становище на дейность и нѣма да се отклоня, колкото да бѣда предизвикванъ и отъ лѣво и отъ дѣсно: ще следвамъ своя пастирски дѣлгъ — съ рискъ на неприятности.

Нѣкой неприятности предизвикаха да види това ми писмо, което препечатахъ преди малко, бѣлѣ свѣтъ чакъ 1926 въ 57 брой на издавания въ гр. Фердинандъ вестникъ „Наше слово“. Но тукъ се яви друга беля: обвиниха ме, че отивамъ на лѣво и трѣбваше да напиша друга статия съ другъ документъ. Нѣма да преповтарямъ. Ще препечатамъ самата статия брой 60 на „Наше слово“ сжщата година. Тя носи заглавие и допълня възгледа ми.

ДА ПРОДЪЛЖИМЪ

(в. „Наше слово“ въ брой 60 отъ 1926 година)

Въ брой 57 на в. „Наше слово“ напечатахъ едно писмо, пратено до коменданта презъ време на умиряването на градъ Фердинандъ и околията. Това писмо бѣ защита на всички затворени тогава.

Единъ отъ преживелитѣ въ затвота тогава дохажда следъ прочитането на това писмо и спомнявайки съ сълзи на очи ме пита: защо не съмъ

казвалъ по рано, защо съмъ оставилъ да се мисли тѣкмо обратното за менъ. Ще ме простишъ, продѣлжи, азъ не обичахъ до сега църквата, а сега виждамъ, че тя бѣла надъ насъ въ най опасния за насъ моментъ.

Другъ пѣкъ ми подметна: „Дѣдо попе, отивашъ на лѣво, искашъ да правишъ „мили очи“ на причинителитѣ на нещастията презъ септември 1923 год. Кѣде бѣше при земледѣлческия режимъ, защо мълча, кога ни биха въ Велико Търново?“

Въ миналитѣ статии азъ открихъ становището на моята пастирска дейность. Сега искамъ документално да потвърдя казаното.

За църквата, за менъ като нейнъ служителъ, *дѣлгътъ е да бждемъ спирачи на буйнитѣ ваши борби*, често изродени, отъ които и вие по подиръ се срамувате. И при търновскитѣ срамни за България събития вашия пастиръ е стоялъ буденъ на поста си. Тукъ ще дамъ преписъ отъ другъ рапортъ отъ 1922 год., пратенъ митрополиту—Видинъ. Дѣдо владика ще ме прости за даването му гласность — безъ негово допитване. Мисля, ползата ще е явна. Ще запаза и правописа тогавашенъ!

ПРЕПИСЪ

II ФЕРДИНАНДСКИ
ЕНОР. СВЕЩЕНИК

№ 15.

21, IX. 1922 год.

гр. Фердинанд

*До Негово Високопросвещенство св. Вид. Митрополит
г. г. Неофит*

гр. Видин

ВАШЕ ВИСОКОПРЕОСВЕЩЕНСТВО,

Сжбитията, които станаха 16, IX. 17, IX. въ Тжрново и около Тжрново раздрусаха значително енорията ми и ако взимам грижата да опиша състоянието и в тоя момент, мисля изпжлнявам един от пастир. джлгове.

Знайно е, че след несполучливите войни бжлгарина е недоволен отъ всичко. Това недоволство се усилва отъ скжпотията, която всекидневно растеше. При все това хората, макър и недоволни, се тжрпеха помежду си. Имайки различни противни възгледи, те верваха, че всеки по своему и свои разбирания, може да бжде полезен на отечеството.

Станалите сжбития въ Тжрново, корено видоизмениха взаимните отношения между гражданите, членове на черквата ни. Нека Ви опиша Ваше Високоперосвещенство, виденото и непосредственото наблюдение на енорияшите ми.

На 17, IX. и 18, IX. се връщат групи от привжрженици на Земл. сжюз, вжоржжени с сопи,

знамена и плакарди. Правят своите сжбрания, манифестират на открито. Джржат се речи, насжкват се селяните срещу града, срещу чернблковите партии, срещу адвокатите и др. сжсловия, заканват се с убийства на политическите противници, сопите се въртят, удобряват се побойщата и убийстоата в Тжрново, обезобразяванието на политическите противници и въобще сжжеляват, че малко е направено. Поканват се сдружените земеделци да бждат готови и на щрек в един миг пометат всичко, което им се изпречи. Правят манифестации, стрелят, викат, заплашват, вжртят криваци — разотиват се. Всичко това става под охрана на власта. В манифестацията имаше пленици отъ блоковите партии, хванати около Тжрново: Д. Пжрванов от гр. Фердинанд и Милко Аврамов от с. Вжлкова Слатина.

Не ще сжмнение, че мнозина от здравите непокварени земеделци се отвржщават от станалото.

Що пжк става в противния лагер — блокови те партии. Бити разпржснати около Тжрново, почват да прииждат на 19, IX. 20, IX. и 21, IX. почти всички на групи се се завржщат по домовете си. Почти всичките бити, ала все живи се върнаха по домовете си. На мнозина вземени горните дрехи, часовници и пари. Пресата раздухва страстите. Разказите отъ самите преживели тия сжбития се носят от уста в уста. Настроението тротив правителството е големо или по право против изстжплненията в В. Тжрново. Шушукания, готвения стават.

Нещо страшно отъ двете страни се готви: едните не искат да изпускат власта по доброволенъ начин, а другите не уважават власта, която е направила побоища в Търново. И двете страни се готвят да се нахвърлят при случай. И колкото повече стоят на чело на управлението лицата, причинители на погромите в Търново, толкова от ден в ден расте недоволството от тях, както две не успоредни линии, колкото се продължават, се разделяват.

Ако работите продължатъ така, неминуемо е гражданска война. И сега по локалите, по пжтищата стават спречквания. Благодарение, че тук — нашия град — мнозина от земеделците се срамуват от станалото и отбегват срещите.

Дай Бог да се лъжа в своята преценка, но от личното наблюдение мога да потвърдя: *лоши партийни страсти сж обхванали паството. Често пжти въ едно семейство има всички партийни озлобления.*

Не малко отговорност за всичко пада нам — непосредствените пастири на туй словестно стадо. При все това, може се помогне и от горе.

Того ради, излагайки всичко това, обръщам се към Вас, Ваше Високопреосвещенство, с молба да обрнете внимание на меродавните фактори в България, върху тежкото положение от събитията станали в Търново.

Кажете смело, ясно, че към лош край ще се отиде, ако на чело на управлението стоят причинители на Търновските събития. Кажете и това,

че не би требвало да поема власта така наречения блок в тия времена, членовете на които без друго сж изпжлнени с мжст за побоищата, убийствата, обезобразяванията на техните партийни водители и най-последно дайте своето Архипастирско успокоение, нам, на паството в тия тревожни дни за отечеството и църквата.

Като целувам св. десница, оставам Ваше духовно чадо.

Свещ. Иорд. Попов.

Това писмо, тоя докладъ е писанъ преди четири години. (а отъ днесъ преди 9 години). Прочетете го още веднажъ и вижте и кажете не предвиждалъ ли е вашия свещеникъ всичко, което става по-подире. Кажете съ спокойствие ако много отъ това, което е изнесено въ това писмо се изпълнеше, събитията можеха да не ставатъ така, каквито ги видѣхме да станатъ.

Нашия Митрополитъ, който иска отъ насъ непосредствени, искрени, обективни наблюдения, взема въ внимание моя рапортъ, както и отъ много други рапорти на моитѣ събрата. Като членъ въ Вишата управа на църквата — св. Синодъ*) — той заедно съ своитѣ другари членове на св. Синодъ направиха послание къмъ Българския народъ. Нито народъ, нито тогавашното правителство не вслуша въ майчиния съвѣтъ на църквата. Нѣщо повече атакитѣ срѣщу родна църква почнаха, подмилкванията къмъ инославни пропаганди зачестиха

*) Тогава членъ, а сега — председателъ на св. Синодъ.

Черквата до посл. моментъ не престана да моли, да опжтва, да молиствува. Не послушаха, но платиза съ главитѣ си! И днесъ зовѣтъ на черквата къмъ всички е за братолюбие, помирение, сговоръ.

Българската черква — респективно нейнитѣ служители — е надпартийна, тя иска добруванието на нейнитѣ чада.

Ще разбератъ ли това тѣ?

Друго писмо. Позволихъ си да напечатамъ въ настоящата книга два документа. За да бжде картината завършена, ще си позволя да напечатамъ и едно отъ близкото минало до Митрополита Неофита — Видинъ, като имамъ предъ видъ, че революциитѣ не така лесно свършватъ:

Тѣ приличатъ на загасналъ огънь, въ който не трѣбва да се турятъ запалителни работи. Ето писмото!

„Ваше Високопреосвященство.

Редко съмъ Ви писалъ по обществени въпроси, това съмъ сторвалъ, когато чашата се препълня, когато действията на отдѣлни политически групи или лица застрашаватъ правилния развой на повѣрената ми енория.

И ако взематъ перото да Ви пиша днесъ, то е, че чашата е препълнена, негодуванието на енорияшитѣ е стигналъ своя предѣлъ и погледътъ е обърнатъ къмъ насъ духовнитѣ водители на черквата.

Вие помните, че азъ не закъснѣхъ нѣколко месеци и преди паданието на замледѣлския режимъ да Ви опиша онова тежко положение на

енорията — живата енория — отъ вълнеющитѣ тогава тълпи на земледѣския съюзъ.

Съ скръбъ на душата си пиша, че днесъ, което става въ нашия градъ отъ властимеющитѣ — въ лицето на околийския началникъ г-нъ Готурановъ, — надминава онова въ оня земледѣлски режимъ.

Казватъ — носи се слухъ, — че такъвъ подoba за насъ началникъ — побойникъ, за да усигори избора. Но независимо отъ това днешната случка, за която Ви пиша е върха на безстрашността и незачитане гражданската личностъ.

Днесъ 20. V. — 3 часа следъ обѣдъ имамхе погребение. Бѣ умрѣла Йоца Стоилова Иванова. Бѣхме двама свещеника. На среща ни иде автомобилъ, каранъ лично отъ околийския началникъ Готурановъ съ бързина повече отъ 60 к. м. въ часъ.

На 100 метра предъ насъ прегазва едно 13 годишно дете, Първанъ Гавриловъ Първановъ. Не спира своя автомобилъ, а право къмъ пагребалната процесия. Ние бѣхме принудени да се дръпнемъ въ лѣво, а слѣдващитѣ мрътвеца се раздвоятъ и спасятъ отъ прегазване.

Всѣки другъ застава и дава почитъ но процесията, а околийскиятъ началникъ не само сторва това, а прегазва едно невино дете, — живота на което е на косъмъ въ болницата и продължава да лѣти въ погребалната процесия.

Всичко това възмути енорияшитѣ и ме заставахъ да се обърна къмъ Васъ, като нашъ духовенъ началникъ да сторите всичко възможно, за

да си получи заслуженото околийския началникъ, Тъ съ трепетъ очакватъ резултата отъ Вашата постъпка, за да могатъ свободно да изпращатъ мъртевитѣ до гроба и свободно да ходятъ по улицитѣ.

За не излишно считамъ да донеса, че околийскиятъ началникъ прави и други побойща, но се протежира и е доведенъ да тормози, за да усгори избора. Преди нѣколко деня е прегазилъ нѣколко овци на единъ овчаръ.

Донасяйки всичко тава, азъ мисля, че изпълнявамъ единъ свой свещенъ дългъ къмъ своето началство и моля да бжде резултатенъ, за да може се издигне черквата въ очитѣ на енориашитѣ.

гр. Фердинандъ, Ваше духовно чедо
20. V. 1931 г. Прот. Йорданъ Поповъ*.

Какъ е действувано, не ми е извѣстно, но че е действувано, личи отъ изявленията на министъръ Данаиловъ, печатани в. „Бургаски Фаръ“, — 20. VI. 1931 год. брой 2791.

„Не сме добре и въ Фердинандъ. Чувамъ, че въ последния гр. Фердинандъ билъ вършенъ тероръ. Това е лошо, защото споредъ менъ терорътъ дава обратни резултати. На времето си ние бѣхме противъ назначението на сегашния околийски началникъ Готурановъ — тамъ“.

Напечатахъ тия три писма да се види, че кждето и да сме, ние сме си тия, които сме. Дълго трѣбва да се работи надъ насъ — като народъ, да

достигнемъ английския, финляндски народи по възпитание, образование и търпимостъ. Напечатахъ тия писма, за да се убедите, че за черквата, която е надпартийна, всички сте равни — стига да се водите по Евангелскитѣ принципи.

Следъ тия отклонения, нека додемъ пакъ на въпроса си, нека следъ осемъ години се обърнемъ и направимъ равномѣтка на септемврийската революция, че можеше да не се даватъ тия жертви, можеше да не се водятъ маситѣ къмъ въоръженъ конфликтъ.

Маситѣ се омириха, ала съ цената на скъпи жертви отъ дветѣ страни. А колко костова това на държавата? Милиони, ако не и милиардъ костова всичко това на държавата! Само изгорела Враца колко взема?

Писмо отъ комунистъ — емигрантъ.

За да бжде картината дозавършена ще дамъ мѣсто и на едно писмо на комуниста — емигрантъ, Стефанъ Накровъ родомъ отъ гр. Берковица, а живущъ въ гр. Фердинандъ*) Ето шо казва той:

*) Когато материала бѣ вече набранъ, се получи едно писмо отъ почтения селянинъ г. Тома Кжичевъ отъ с. Мала-Кутловица Въ него той описва какъ насила билъ поставенъ въ време на комунистическата революция за председател на общината въ с. Мала-Кутловица, какъ се грижелъ да бжде спасено селото презъ време на мятежа, за която грижа билъ смѣненъ отъ председателството.

Въ това писмо се описватъ сърдцераздѣлителни сцени отъ грижитѣ на семейството за своя татко и ужаса на затвора до сждението, оправданието и освобождението.

„1923 год., бѣхъ медицински околийски фелдшеръ въ гр. Фердинандъ, презъ време на революцията. Тя ме свари като фелдшеръ при околийския лѣкаръ д-ръ Левиевъ. Не взехъ никакво участие при обявяването ѝ, защото бѣхъ жененъ преди две седмици и прекарвахъ медения си месецъ. Въ недѣля бѣхъ заставенъ отъ новата властъ да прибиремъ раненитѣ на полесражението.

При дохождение на отряда — воени въ недѣля бѣхъ арестуванъ въ единъ вагонъ на гарата, като комунистъ. Следъ разбиваннето на войскитѣ бѣхъ заставенъ да взема пушка и сабля и да действувамъ въ редоветѣ на комуниститѣ. Избѣгахъ съ пушката и я оставихъ дома, сетне отидохъ въ болницата. Това време ме повика коменданта Мито Веренишки и ме застава да отида съ рота отъ 40 души да се бия. Взехъ пушката и я занесохъ въ болницата и се забавихъ. Вмѣсто менъ, назначили другъ. Тамъ, болницата, ме завари — четвъртакъ — освобождението.

Веднажъ действувалъ съ пушка, страхувахъ се и се криехъ въ хорелъ „София“ по таванитѣ два дена. Най-после се предадохъ на властѣта и бѣхъ битъ на площада отъ военитѣ съ бичъ, за кждето съмъ билъ съ пушка и медицински фелдшеръ на комуниститѣ. Затвориха ме заедно съ много комунисти и земладѣлци, които бѣха взели участие въ мяжежа. Главнитѣ водители бѣха избѣгали преди нѣколко дена и нѣмаше нито единъ между насъ.

Когато бѣхъ затворенъ, първата вечеръ изкараха група отъ по първитѣ мятежници и после научихме че били избити. Така изкараха още два пжти групи и ги избиваха. Всѣки часъ очаквахме да бждемъ извикани и избити.

Най-после дойде м-ръ Казасовъ и ни посети въ затвора. Следъ неговото дохаждане на 11. X. ни изкараха всичко 28 човѣка отъ зданието на дѣдо Димо — съ цель ужъ да ни каратъ въ централния затворъ. Бѣхме заградени съ войници, имаше и граждани. Ние се усъмнихме и побѣгнахме, кой кжде може въ тъмнината. По насъ се дадохъ нѣколко залпове. Писъкъ и плачъ се чуваше, азъ рипнахъ въ вадата съ вода и побѣгнахъ за Сърбия.

Следъ много скитания, гладъ, умора, стигнахъ границата и се предадохъ на сръбскитѣ власти въ с. Ржжана.

Въ Сърбия стояхъ 9 месеца. И тамъ голѣма неправда. Водителитѣ на комуниститѣ на брой около 25 души въ гр. Нишъ бѣха образували комитетъ и тѣ получаваха всичката ни помощъ. Ядеха и гуляеха въ хотелъ „Тетово“, а на насъ 600 души даваха по $\frac{1}{4}$ хлѣбъ на день. Спѣхме, като свине, въ сламата — безъ всѣкаква постилка и завивка. Така прекарахме 2 месеци, обсипани съ паразити, които цѣлъ день чистехме. Нашитѣ водители спѣха въ хотела и се ранеха беййски.

Не можехъ да търпя и отидохъ въ мина „Боръ“, кждето видѣхъ сжщото чудо, сжщата неправда.

Главатаритѣ станаха началници, вземаха отъ заплатата на работницитѣ, безъ да работятъ и

разпореждаха за общата храна на емигрантите. Протестирахъ за това. Руските емигранти при сжщата цена получаваха 8 порции на день, а ние само една чорба. Отдѣлихъ се отъ тѣхния столъ и се записахъ въ руския столъ. Наклеветиха ме предъ сръбските власти, че съмъ билъ агентъ на министъръ Цанковъ и ме затвориха въ зайчерския затворъ. Поставиха ми желѣза на краката, биха ме до воля съ бичове по стѣпалата. Така тамъ стояхъ 3 месеца въ затвора. Интренираха ме въ Чачакъ, кждето бѣхъ подъ полицейски надзоръ.

И тукъ сжщитѣ неправди!

Водителитѣ ни закупиха палта да ни облѣкатъ. Хващаха ги по цена голѣма за смѣтка на помощитѣ, а тѣ били отъ книга. Щомъ ги облѣкохме и се намокриха — умнаха се и се скжсаха.

И тукъ неправди! Получихъ писмо отъ дома съ държавенъ вестникъ, въ който е напечатана амнистията. Милѣхъ за дома, за жена, за деца, за България и искахъ часъ по скоро да си дойда.

Презъ 1924 год. приближихъ къмъ гр. Нишъ. Тамъ имаше повече отъ 600 емигранти — българи. Работѣхме по ж. п. линия. Показахъ имъ държавния вестникъ съ амнистията. Мнозина се съгласихме да се завърнемъ въ България. За тая цель подадохме заявление до нашия дипломатически представителъ — Бѣлградъ. Позволиха всички да си додемъ. Кога да си тръгнемъ, менъ наклеветиха, че съмъ билъ агентъ на бълг. правителство. Не ме пустанаха, а затвориха въ нишкия затворъ. Пакъ желѣза, пакъ тъмница! Съ подкупъ на единъ

сръбски пандуринъ подадохъ второ заявление до нашия представителъ Бѣлградъ да се застъпи и ме освободи.

Най-после получавамъ българския пашапортъ и ми явиха, че ще ме пузнатъ да си дойда въ България. Не смѣятъ да ме пузнатъ безъ желѣза, но ме докараха съ тѣхъ до границата и тамъ ги свалиха.

Въ България ме изкараха да ме стрелятъ, като комунистъ; въ Сърбия главатаритѣ комунисти ме наклеветяватъ предъ сръбските власти, и ме затварятъ, биятъ, като български шпионинъ. Иди разбери що за управия е това и що за другарство!

Тия патила презъ септемв. събития и по затворитѣ изъ Сърбия ме каратъ да се обърна къмъ всички добри българи да не следватъ тоя пжтъ, който е гибеленъ и за тѣхъ лично и за отечеството. Нека разбератъ всички, че тия, които ни тикнаха въ тия събития, и въ Сърбия се ползоваха отъ нашата дажба и живѣха охолно, както и по рано сж си живѣли въ България.

Това е самата истина и желая да се напечати за поука на младото следъ насъ поколение.

гр. Фердинандъ, 1. IX. 1931 год.

(п) Ст. Наковъ“

Нека читателя самъ си прави заключение. Не желая и сега да изнасилвамъ неговата воля.

Емигранти и канали. Революция неутихва изведнажъ. Емигрантитѣ искаха реванжъ. Почнаха да действуватъ по различни пжтища да държатъ пострадалитѣ въ будно очаквателно положение. Създадоха се канали и отъ време на време по смелитѣ емигранти правѣха набѣги изъ северозападна България, за да държатъ вързки съ тукашнитѣ последователи. Не ще съмнение, че не всички емигранти сж били на едно мнение. До като едни сж били примирили и работили за амнистия, други сж били непримирими врагове и сж искали да додаты въ България, като побѣдители. Спорове и убийства е имало въ самата бълг. емиграция въ Сърбия. Покрай идейното минаване въ България, почватъ да се вербуватъ въ Сърбия чисто разбойнически емигрантски чети — имащи за целъ да додаты въ България да се награбятъ и отидаты въ Сърбия да живѣятъ. Тия разбойнически чети не пробираха кого ще ограбятъ: селянинъ, богатъ, сироммахъ, учреждение, тренъ — каквото падне. Тия набѣги не можеха да ставатъ безъ ятаци и вѣрни хора изъ България. Нека го кажемъ, че тая дейность на емиграцията отъ Сърбия, най-много попречи на тия, които идейно бѣха пригърнали комунизма, като учение за подобрене общечовѣшкия животъ

Не оставаше да не преминава границата и фердинандския адвокатъ Замфиръ Поповъ съ нѣ-

кой другари. Познавайки добре мѣстността, той всѣка пролѣтъ дождаше, но не правеше вулгарни кражби и убийства.

Най-после попада на издавателство отъ една жена, на която мъжа билъ затворенъ за сжщата дейность. И Замфиръ Поповъ бива убитъ въ една гушанска кошара, Берковско.

Казахъ, че макаръ и несполучлива да излѣзе акцията презъ 1923 год. пакъ имаше доста последователи, но отъ какъ емигрантитѣ почнаха вулгарни кражби и убийства на самитѣ си последователи по треноветѣ, а най-вече следъ атентата въ Св. Недѣля — София, кждето загинаха жени, деца, случайни хора, мнозина мълкомъ се отдѣлиха отъ комунититѣ и не искаха да имъ се спомене вече за комунизъмъ.

„Човѣци.“ Преживѣхъ всичко, което описвамъ. Оставамъ съ убеждението, че правъ е билъ Диогенъ, кжде посрѣдъ день запалилъ фенеръ да търси „човѣци“. И тамъ, кждето е имало „човѣци“ и отъ дветѣ страни, — сжбитията сж минали безъ жертви. Колко много трѣбва да се работи, за да има въ всички партии все повече и повече „човѣци“. Класата не прави и не може направи отъ хората „човѣци“!

Класи. Преди да завърша нека сподѣля съ читателя нѣкой общи разсждения. Бѣхъ шесть години учителъ. Имахъ съприкосновение съ първитѣ разпространители на социал. и комунист. учение. Още тогава принципално се различавахме

И ако има да се прави тоя опитъ, нека го опитатъ голѣмитѣ държави-съседитѣ, пъкъ тогава ние. Тѣ сж голѣми: има що да гине при революции, има що да остава. Ето Китай: избили 10—20 милиона, останали пакъ 400 милиона народъ; въ Русия избили се 4—5 милиона, пакъ останали 100 милиона народъ. Що да кажемъ за малка България! Колкото си бѣ малка, съ договоритѣ я направиха още по малка. Въ нея се населяватъ едва 6,000,000 българи. Около два и половина милиона българи сж подъ чужди държави: Сърбия, Ромъния, Гърция, които народи систематически работятъ за претопяването на българскитѣ меншества. Ако ние въ свободна България се самоизтрѣбваме като народъ, що ще остане отъ българския народъ? Нека си спомнимъ, че преди нѣколко вѣка е имало български племена въ днешна Русия и днесъ поменъ отъ тѣхъ нѣма. Сжщото ще стане и отъ насъ! Такива сж послѣдствитѣ отъ революцийтѣ въ малкитѣ народи.

Необозданъ конь. Революцията е като необозданъ конь. Когато коня се подчинява на юздата, вие вървите тамъ, кждето имате своята нужда и работа. Недай Боже, коня да е необозданъ и изпустнете юздата, той почва да лети, кждето си иска безъ посока. Често пжти лети презъ трапища, долища, безъ пжть и може да се удари въ нѣкоя скала или дърво, за да загине и той, и всичко що носи и тегли.

Това е революцията! Тя руши, а не създава! Други я оприличаватъ на буйна рѣка, излѣзла

отъ коритото си. И тѣ иматъ право! Буйната поройна рѣка влачи, руши, прави ново корито, кждето никой не е предвиждалъ. Тя не жали ни градини, ни лозя, ни ниви, ни заселени мѣста. Тамъ, кжде издълбае, тамъ върви. Ученитѣ до сега не сж намѣрили и предвидили законитѣ, по които ставатъ революцийтѣ.

Сжщото нѣщо стана и съ септемврийската петъ-дневна революция. Всѣки се считаше, че има право, особено ако е по силенъ и по буенъ. Живота на никого не бѣ сигуренъ, както при самата революция, така и при нейното усмиряване. Всички се страхуваха единъ отъ други, като неприятели. Достатъчно е да иска нѣкоя, може да си наложи волята: нѣма кой да го спира. Чели сте вече за „контра-удара“ при с. Бѣли-Мелъ. Революцията е мжтна вода. И въ тая мжтна вода мнозина отъ дветѣ страни наловиха достатъчно блага, за да кажатъ збогомъ на идеи и всичко. Пиша принципно и не желая да бжда предизвикатъ съ примѣри да потвърждавамъ твърдението си. Моята целъ е да не се размжтва водата за напредъ, да не се изпуска юздата на коня.

Повтори ли се, края никой не ще може предвиди, кжде ще спре и какви ще бждатъ послѣдствитѣ.

Послѣдствитѣ отъ революцията за гр. Фердинандъ. Сепнинитѣ отъ всѣки мятежъ сж гибелни за страната, кждето ставатъ. Гибелни бѣха и за гр. Фердинандъ септемвр. сжбития 1923 год. До като града бѣ обектъ на масово прии-ж

дане до септемвр. революция, отъ тогава се забелѣзва застои — изселвания, слабо строене. Всичко това се отрази на търговията и поминѣка на всички съсловия въ града. Не иска питане за това! Презъ цѣлата 1923 и 1924 год. бѣхме, като подъ окопация. Нѣкой отъ училищата бѣха обърнати въ казарми. Всичко това се отрази и се чувствува до днесъ въ всичко. Това е общо — казано, а що се отнася до отдѣлнитѣ семейства, които изгубиха най-работнитѣ членове — нѣма да говоря. Тѣ навѣки се лишиха отъ своята подкрепа съ нищо незаменима и непоправима. Колко семейства се почерниха, колко деца останаха сираци? Нея година Бѣгъ бѣ далъ всичко: плодородие изобилно, грозде на весло, пари въ хората; житото и добитѣка имаше добра цена. Можеше да мине и безъ революция. Ситъ бѣ народа, а не като сега. Едно ни липсваше разумъ. Добихме го, но скжпо.

Училището, черквата и казармата.

Това сж три института. И тритѣ се казватъ: народно училище, народна черква, народна армия. Щомъ сж народни, тѣ не трѣбва да бждатъ само на една партия. Тѣ трѣбва да кординиратъ своята дейность за да бжде въ полза на българския народъ. Подпомогнати отъ останалата интелигенция въ България, ще трѣбва да заработятъ за доброто на българския народъ. Нека помнимъ, че и училище, и черква, и армия ще има само тогава, когато има българска самоятойна държава. Историята е учителка, че когато българския народъ е изгубвалъ своята независимостъ, най-напредъ сж

посегали на неговата интелигенция. Тя е, която е бивала избивана, пропѣждана и най-напредъ изчезвала. Но защо да се ровимъ въ далечното минало? Ето сега въ Македония, въ Добруджа има ли български чиновникъ, български учителъ, български свещеникъ, да не кажа български войникъ! Ржката, която работи противъ българското самостоятелно единство, трѣбва да се парализира. Училището, черквата, казармата и всичката българска интелигенция иматъ свещенъ дългъ да пазятъ българската независимостъ като зеницата на очитѣ си. Ние, интелигентитѣ, имаме отговорность предъ историята и грядущнитѣ поколения за всички събития, станали презъ наше време: Какво оставаме на поколението? Не е ли това поколение наши синове и дѣщери? Нека всички се позамилимъ! Съ общи усилия България може да излѣзе отъ туй международно, политическо и икономическо положение. Повече самоотрицание, повече любовь, повече работа за общото отечество!

Заклучение. Читателю, азъ съмъ къмъ края. Описахъ откровено това, което съмъ преживѣлъ. Зная, че и политически партии и отдѣлни засегнати лица, ще ми се разсърдятъ; но какво да правя, ако държехъ смѣтка за това, не бихъ написалъ нищо за тебе. Събитията трѣбва да се опишатъ, макаръ и следъ осемъ години.

Моя съветъ къмъ тебе и всички българи е: Никога съ революция да не си служимъ при стремежа за постигане на целитѣ си. Българската конституция ни дава достатѣчно сръдства, за да кажемъ, що искаме. Знайте, че лоши сж последст-

вията, отъ революциитѣ; особено когато излѣзатъ несполучливи! И въ единия и въ другия случай — се даватъ жертви, и то жертви често невинни. Нека съ бюлетината кажемъ що искаме.

Намъ не сж нужни събития като „търновскитѣ 1922 год.“; намъ не е нуженъ втори пжтъ „9 юний“; намъ не сж нужни сжбития като „септемврийскитѣ 1923 год.“; намъ е нуженъ миренъ вотъ, като „21 юний 1931 год.“ кждето българскиятъ народъ самъ да посочи своята управа.

Нека родилитѣ се една друга дати отидатъ въ забвение . . . Ахимъ роди Елиуда; Елиудъ роди Елиазара; Елиазаръ роди Матана; Матанъ роди . . . Иосифа, мжжа на Мария, отъ която се роди Исусъ, наричанъ Христосъ (Мат. гл 1, ст. 18) ☉

Трѣбва най-после едно християнско прощение! Ако държавнитѣ интереси налагатъ да не бжде пълно, то безъ друго — трѣбва да бжде значително. България трѣбва да прибере чадата си!

Да се запомни и това, че ние сме юженъ народъ и неможемъ трѣпѣ диктатура и диктатурско правителство. Нека не се лъжатъ работницитѣ, че докато сж меншенство, ще се наложатъ съ диктатура надъ болшинството. Меншенствата не могатъ да управляватъ въ България, освенъ временно и биватъ свалени стремглаво отъ управата. Повече просвѣта на българския народъ и той по миренъ начинъ ще каже, каква да бжде неговата управа.

Нека по еволюционенъ пжтъ коземъ бждащето на България, която ни е родила, отхранила и ще ни прибере въ недрата си!

Дано бжда чутъ и разбранъ!

Направени сж въ настоящата книга нѣкой правописни грѣшки. Моля да ме извинятъ читателитѣ. Това ми е първата печатна книга: училъ съмъ въ младини другъ правописъ.

Да се чете на стр. 40

- 1) на втория редъ вмѣсто с. Ражана — с. Комощица;
- 2) на 5 редъ броенъ отгоре вмѣсто Замфиръ — да се чете Серафимъ.